

Gulyás Judit

Az Erdélyi János szerkesztette

Népdalok és mondák meséi és mesegyűjtői

A *Népdalok és mondák* Erdélyi János szerkesztésében 1846 és 1848 között kiadott három kötete, illetve az annak alapjául szolgáló, több mint kétszáz forrásból összeállt kéziratos gyűjtemény a kora 19. századi magyar szájhagyomány, kéziratos írásbeliség és populáris olvasmányok egyedülálló dokumentációja. A Kisfaludy Társaság által Erdélyi János kezdeményezésére 1844-ben megindított országos népköltési gyűjtés sajtóban közzétett felhívására a magyar nyelvterület számos pontjáról érkeztek be küldemények, amelyek különféle műfajú és különféle forrásból (szóbeliség, kéziratok, ponyvák, kalendáriumok stb.) származó alkotásokat rögzítettek, egy olyan, a nyomtatott és intézményesített írásbeliség és irodalom mellett létező kultúráról tudósítván, amely ekkor került első ízben, gyűjteményes formában, erőteljes értelmező gesztusoktól kísérve és átgondolt szerkesztői koncepciót követve a széles nyilvánosság elé.

E korpusz teljes körű feltárása, kontextualizálása, értelmezése, elengedhetetlen kritikai kiadása még várat magára, bár T. Erdélyi Ilona nagyszabású forrásfeltáró tevékenysége (pl. Erdélyi 1960, 1962, 1991; T. Erdélyi 1974) után az elmúlt két évtizedben érezhetően megindult e téren valamiféle változás, melynek egyik első jele volt a népköltési gyűjtemény megjelenésének 150. évfordulóján Olosz Katalinnak a *Népdalok és mondák* székelyföldi gyűjtőiről szóló tanulmánya (Olosz 1998), majd az Erdélyi János népköltészet-koncepcióját elemző (Korompay 1998: 191–229; Milbacher 2007), illetve a *Népdalok és mondák* felkínálta értelmezési lehetőségek gazdagságát tanúsító irodalomtörténeti tanulmányok (Gönczy 2005, Gaborják 2006, Szalánszki 2007, Gönczy 2009, Csörsz 2010), végül pedig 2014 óta az Erdélyi János születésének bicentenáriuma-hoz kapcsolódó (Küllös 2014, Csörsz 2014, Almási 2014, Tarjányi 2014, Szilágyi 2014, S. Varga 2014, Fórizs 2014, Tari 2014, Gulyás 2014, T. Erdélyi 2015)

és az azt követő dolgozatok sora (Domokos M. 2015: 31–43, Tari 2017, Jarábik-Lang 2017).

Annak, hogy a számos kitűnő résztanulmány ellenére a *Népdalok és mondáknak* máig nincsen új kiadása, nyilván több oka van: így például a korpusz hatalmas volumene (hozzávetőlegesen 8000–10 000 szöveg képezi a kéziratos gyűjteményt), igen sok szempontból heterogén volta, valamint feltehetően az is, hogy e szövegek sajátosságaiból adódóan irodalomtörténeti és folklorisztikai szempontokat, módszereket és kutatási hagyományt kellene összehangolni a feltárás és a kiadás során.

A mesék a kéziratos, illetve a kiadott szövegek töredékét teszik csak ki, ám még ezek kapcsán sem tisztázottak alapvető kérdések (így például a szakirodalom áttekintéséből úgy tűnik, még az sem világos, hogy egyáltalán hány mese jelent meg a három kötetben), holott a legelső magyar nyelvű gyűjteményes népmesekiadásról van szó, amely olyan mesék korai változatait adta közre, mint például a *Fehérlófia*-, a *Hófehérke*-, a *Hamupipőke*- vagy a *Három nádszálkisasszony*-típusok.

Dolgozatomban a *Népdalok és mondáknak* megjelent mesék forrásait és gyűjtőit próbálom meg azonosítani a kiadott mesék sorrendjében haladva, néhány alapvető és kézenfekvő forrás – a Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve és Erdélyi János népköltési gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, továbbá a *Népdalok és mondáknak* Erdélyi János által közzétett forrásjegyzékek, valamint Erdélyi János levelezése – segítségével. Egy ilyen áttekintés remélhetőleg kiindulásként szolgálhat további kutatások számára, hiszen jelentőségük ellenére sem a *Népdalok és mondák*, vagyis az első magyar népköltési gyűjtemény, sem pedig a népköltési gyűjtők, vagyis a szóbeliség és az írásbeliség, az informális és a hivatalos, intézményesített médiumok közötti információáramlást, tudásmegosztást és szemléletet közvetítő 19. századi mediátorok nem kapták meg azt a figyelmet, amelyet megérdemelnének.

A 19. század elejétől magyar nyelvterületen is egyre erőteljesebben indult meg „népdalok” közlése a nyomtatott írásbeliség különféle fórumain, időszaki kiadványokban, sajtóban, illetve kötetes formában, ugyanakkor a népmesék közlésének egyáltalán nem volt hagyománya az 1840-es évek közepén. Feltehetően jelen voltak meseszövegek a populáris olvasmányok sorában, vagyis ponyván és kalendáriumokban (a nyugat-európai, elsősorban német példák már a 18. századból is egészen nagy volumenű szövegtermelésről tudósítanak), ám a 19. század első feléből ma-

gyar nyelvű meseponyva jószerivel alig maradt fenn, és a kalendáriumokban is viszonylag csekély a jelenlétük (bár ilyen irányú, átfogó és szisztematikus forrásfeltáráson alapuló történeti kutatást magyar népmesék kapcsán még nem végeztek).

Az 1820-as években a német irodalomban ekkor már évtizedek óta meglévő *Volksmärchen*-kiadások, illetve a Grimm testvérek népmeséről alkotott koncepciója nyomán két magyar népmese gyűjtemény is megjelent németül, Bécsben és Brünnben (Gaal 1822, Mailáth 1825), de Gaal György, illetve gróf Mailáth János munkáinak elenyésző volt a hazai recepciója, a kulturális elit néhány képviselőjén kívül alig valaki értékelte e munkákat, és magyar nyelvű kiadásukra is csak évtizedekkel később kerülhetett sor. Amikor a 19. század első évtizedeiben a népmese, tündérmese elvétve megjelent a magyar elit kultúra színterein, irodalmi folyóiratokban, sajtótermékekben vagy éppen kötetes formában, az jellemzően érdektelenséget, értetlenséget, rosszabb esetben elutasítást váltott ki az igényes, iskolázott olvasókból.¹

Az, hogy a Kisfaludy Társaság égisze alatt kiadandó reprezentatív népköltési gyűjtemény, mely a magyar nép szellemét volt hivatott a közreadott szövegekkel dokumentálni, népmeséket is közzétesz, ebben a közegben tehát nem magától értetődő, hanem inkább kockázatos gesztus volt. A *Népdalok és mondák* három kötetében a kezdeti elenyésző jelenlét után jól érzékelhetően kapott egyre nagyobb szerepet a népmese. Az alábbiakban ezeket a meséket és gyűjtőiket mutatom be.²

A *Népdalok és mondák* első kötete (1846)

A *Népdalok és mondák* 1846-ban megjelent első kötete 13 tematikus, illetve regionális fejezetbe³ rendezett 476 darab lírai alkotás után *Mondák*

¹ A népmese értékeléséről a reformkori magyar irodalomban lásd Gulyás 2006, Gulyás 2010.

² Az áttekinthetőség kedvéért az alapvető adatokat a dolgozat végén egy táblázat foglalja össze.

³ 1–13. könyv: *Szerelmi dalok, Lakodalmi, ünnepi versezetek, Bordalok, Haramja és puszta dalok, Gúnydalok és rokon, Komolyneműek s rokon, Szent énekek, Történeti, nemzeti dalok, Katona és hadi dalok, Romanczok és rokon, Játék és gyermekdalok, Csango dalok, Vegyesek.*

cím alatt 16 lapon három prózai szöveget adott közre:⁴ a mai folklorisztikai műfaji klasszifikáció szerint két tündérmesét és egy történeti mondát. Úgy tűnik, a prózai szövegek nem csupán mennyiségük és a kötet végén elfoglalt helyük, hanem a 14. fejezet alcíme („Toldalékul”) értelmében is másodlagos jelentőségűek voltak, és kiegészítés gyanánt jelentek meg a műfajilag és regionálisan is átfogó népköltési gyűjteményben. Mindezt a kötet legvégén Erdélyi János meg is erősítette, amikor is tulajdonképpen figyelemfelhívó mutatványszövegekként utalt a „mondák”-ra: „A tizennegyedik könyv egyedül azért adatott a népdalokhoz, hogy általa hasonló mondák gyűjtésére fordítottassék a hazafi olvasók figyelme” (Erdélyi 1846: 477).

Kiindulásként tisztázásra szorul a népköltési gyűjtemény címében is szereplő *monda* szó jelentése. Ez esetben ugyanis a *népdal* és a *monda* sem pusztán egy-egy műfajt jelölt, hanem fölérendelt általánosabb kategóriaként a „nép” által fenntartott *lírai*, illetve *prózaepikai hagyomány* összegző megnevezésére szolgált. Ebben az értelemben Erdélyinél a *monda* kategória alá sorolt három fő műfaj a legenda/mítosz, a (történeti) monda és a mese volt.⁵

A *Mondák* fejezetben megjelentetett szövegek közül csak az első szövegnek van címe, a másik kettő számozva van. A *Mondák* nyitódarabja, A *három királyfi* címet viselő első mese hőse egy királyfi, aki legyőzi a százlányokat gyilkoló hétfejű sárkányt, majd míg alszik, az álnok veres vitéz megöli őt, ám a királyfit állatszolgái (farkas, medve, oroszlán) éleszőfűvel feltámasztják; ezután az erdőben egy varangyos békát sütőgető vénasszony változtatja kővé őt és bátyját is, mígnem a harmadik fivér végül megmenti őket.⁶

A *Népdalok és mondák*ban közzétett népköltési alkotások gyűjtőinek/beküldőinek nevét, illetve a gyűjtés helyére vonatkozó adatokat Erdélyi János nem tüntette fel a szövegek mellett. Ezeket másutt megadott (részleges) információk összekapcsolásával lehet utólag kikövetkeztetni. Így a *Népdalok és mondák* 1847-ben kiadott második kötetének végén, a *Függelékben*, ahol az addig közölt „dalok vidékeit” jelölte meg, Erdélyi a „mondák” származási helyét (visszamenőlegesen) is meghatározta.

⁴ *Tizennegyedik Könyv. (Toldalékul.) Mondák.* (Erdélyi 1846: 457–473)

⁵ A terminológiai és kategorizációs sajátosságokat részletesen, szövegpéldákkal alátámasztva lásd Gulyás 2014: 632–636.

⁶ Erdélyi 1846: 459–466. Típusa: MNK 1960G**+MNK 2100F*+AaTh 303+AaTh 300. Köszönettel tartozom Benedek Katalinnak a mesék típus-meghatározásaiért. Mivel a *Magyar Népmesekatalógus* (MNK) az új nemzetközi mesekatalógus (Aarne–Thompson–Uther, ATU) elkészülte (2004) előtt jelent meg, ezért ebben a nemzetközi típusok még a korábban érvényben lévő AaTh rendszer szerint szerepelnek.

Eszerint az első kötet első mondája – amelyre *A Királyfiról* címmel utalt vissza – Pestről származott, a gyűjtő-lejegyző pedig „Gaal” volt.⁷ Az első kötet előszavában pedig – a beérkezett kéziratokat összegző lista legvégén – egy olyan kéziratot említett, amely szintén kapcsolatba hozható ezzel a mesével: „Gaal egy mondát, a három királyfiról, irt le népi előadás után” (Erdélyi 1846: XI. 95. sz.).

Amikor Erdélyi a *Népdalok és mondák* első kötetéhez írott előszavában felsorolta „mindazok becses nevét, kiktől a Kisfaludy-Társaság gyűjteményeket vön” (Erdélyi 1846: VIII), ezt általában teljes név és/vagy foglalkozás és lakhely (gyűjtési hely?) megjelölésével együtt tette. Néhány esetben elégségesnek vélte, hogy egy-egy kézirat szöveggazdáját⁸ mindennemű egyéb adat nélkül,⁹ pusztán vezetéknevével nevezze meg: *Petőfy, Greguss, Schedel, Gaal* – feltehetően követve a beérkezett kéziratban szereplő önmegnevezést. *Petőfy* nyilván annyira közismert személy lehetett az olvasóközönség számára, hogy azonosításához vezetékneve is elégségesnek bizonyult. Ez azonban Gaal és a szóban forgó mese esetében nem feltétlenül volt így.

Az MTA Kézirattárában *Erdélyi János népköltési gyűjteménye*¹⁰ 235 tételből áll. Ennek részeként számon tartják ezt a mesét, maga a kézirat azonban itt már nem található meg. A 19. századi leíró karton szerint a szöveg megnevezése: „Gaal György küldeménye: Monda a három királyfiról.” Majd eltérő kéz írásával: „Hiányzik.”¹¹

⁷ „Mondák. 1. (I. k.) A Királyfiról. (Gaal) Pest.” Erdélyi 1847: *Függelék*, számozatlan, utolsó lap.

⁸ A *szöveggazda* terminusról lásd Csörsz 2016: 9–27, Küllös 2019: 57.

⁹ A gyűjtők megnevezése nem követ egységes mintát: a teljes név helyett néhol vezetéknev és a keresztnév első betűje (pl. 88. Császár F.), vezetéknev és településnév (pl. 141. Bajcsy, Kun Szent-Miklósról) vagy csak monogram szerepel (pl. 143. Gr D. V.). Ez utóbbi esetben – mivel a beküldő korábban teljes nevén szerepelt – személye azonosítható (gróf Desseffy Virginia).

¹⁰ A 235 tételből az 1–176. számú kéziratok feleltethetők meg a *Népdalok és mondák* három kötetének elején felsorolt, a Kisfaludy Társaság számára beküldött iratoknak. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára (a továbbiakban: MTA KIK Kt.) Irod. 8-r. 206/1–235.

¹¹ MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/95. A szabadságharc bukása után Sárospatakon élő Erdélyi János a nála maradt népköltési kéziratokat Toldy Ferenc kérésére 1859-ben küldte vissza Pestre: „Egyuttal van szerencsém a T. Titoknak urnak megküldeni mindazt, a mi a Népköltési Gyűjteményből kezeim közt volt akár az Akademiától, akár a Kisfaludy-Társaság felszólítása után.” Erdélyi János Toldy Ferenchez. Sárospatak, 1859. jún. 19. (Erdélyi 1962: 235)

Mint láthattuk, Erdélyi 1846-ban és 1847-ben a mese beküldőjének átadójának csupán *vezetéknévét* (Gaal) rögzítette; Gaal György (1783–1855) nevét feltehetően utólagosan rendelték hozzá a kéziratához, amikor nyilvánvalónak tűnt a kapcsolat a magyar népmesék első gyűjtőjével, akinek kéziratossá gyűjteményéből – Toldy Ferenc közvetítésével – Erdélyi János pár mesét közzé is tett az 1850-es évek derekán (Erdélyi 1855).

Gaal Györgynek a szintén az MTA Kézirattárában őrzött kéziratai között egyébként szerepel egy olyan mese, amely *A három királyfiéval* meg egyező tündérmesetípusokból építkezik,¹² ám a két szöveg nem feleltethető meg egymásnak. Kovács Ágnesnek a *Magyar Népmesekatalógushoz* készített jegyzetei szerint ugyanakkor az Erdélyi János örökösei őrizte Erdélyi Tárban volt két olyan kézirat, amely nem más, mint Gaal György meséinek Erdélyi János-féle „feldolgozása” (a *Többsincs királyfi*, illetve *A két aranyhajú királygyermek* című mesékről van szó),¹³ de ezek az 1855-ben Erdélyi szerkesztésében kiadott *Magyar népmesék* kötethez kapcsolhatók, és nem a *Népdalok és mondákhoz*.

A folklorisztika folklórjában is fel-felbukkanó nézet, hogy a *Népdalok és mondákban* Erdélyi János Gaal Györgytől is közzétett mesét. Elképzelhető ugyanakkor az is, hogy a „Gaal” vezetéknév nem Gaal Györgyre vonatkozik.¹⁴ Erdélyi János talán egy az 1840-es évek irodalmi életében sokkal ismertebb szereplőre, a Tudós Társaság és a Kisfaludy Társaság tagjára, a *Szirmay Ilona* és *A peleskei nótárius* közkedvelt szerzőjére,¹⁵ a

¹² *A kővé vált királyfi*. MTA KIK Kt. Irod. 2-r. 6/9. 143–155. (AaTh 303+AaTh 300). A szöveget Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc adták ki: Gaal 1857: 159–169.

¹³ Kovács Ágnes Erdélyi János *Magyar népmesék* (1855) című kötetére vonatkozó jegyzetei a *Magyar Népmesekatalógus* archívumában (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Adattára, Budapest). Megjegyzem, hogy ugyanezen jegyzetekben a *Népdalok és mondákban* közölt legelső mese kapcsán Kovács Ágnes Gaal Györgyöt nevezte meg forrásként, Gaal József neve/szerepe esetlegesen sem bukkan fel.

¹⁴ Erre Domokos Mariann hívta fel a figyelmet: Domokos M. 2015: 38–39. A monográfia a Kisfaludy Társaság 19. századi mesegyűjtéseit bemutatva a *Népdalok és mondák* keletkezéséről és utóéletéről (többek között a ponyván megjelent mesékről) is szól (Domokos M. 2015: 47–53).

¹⁵ Gaal József műveit az 1840-es években széles körben olvasták. Gaal György 1822-ben Bécsben, németül megjelent népmesegyűjteményének hazai recepciója azonban – még két évtizeddel megjelenése után is – igen visszafogott volt; a kulturális-irodalmi elit néhány tagján kívül szinte alig ismerték.

regény-, novella- és drámaíró Gaal Józsefre (1811–1866) is utalhatott.¹⁶ Gaalnak a szájhagyományban élő elbeszélések iránti figyelmét jelzi az is, hogy a Kisfaludy Társaság tagjai közül ő ajánlotta¹⁷ költészeti pályázat-ként „a’ nép ajkain is élő historia személy”-ről szóló verses beszély „népies szellemben” való kidolgozását – erre a felhívásra reagálva írta meg Arany János a *Toldit*. Erdélyi Gaal Józseffel a *Népdalok és mondák* anyagának összeállításakor Pesten közvetlen kapcsolatban állt,¹⁸ hiszen a jegyzőkönyv tanúsága szerint például a Kisfaludy Társaság ülésein¹⁹ is rendszeresen találkoztak, míg Erdélyi és a Bécsben élő Gaal György érintkezésének eddig nem találtam nyomát. Személyes ismeretségük hiányából fakadóan fordulhatott elő később az a kínos helyzet is, hogy Erdélyi János 1855-ben a *Magyar népmesék*hez írott előszavában a *néhai* jelző használatával elhunynak hitte és nyilvánította Gaal Györgyöt.²⁰

A Gaal József személyére vonatkozó feltevést erősíti a Kisfaludy Társaság 1845. szeptember 27-i üléséről szóló, Erdélyi János vezette jegyzőkönyv egy kitétele. Eszerint előbb arról határoztak a tagok, hogy a nép-

¹⁶ A Nagykárolyban született, iskoláit Szatmárnémetiben, Pesten és Budán végzett Gaal József az egyetemen ismerkedett meg és kötött barátságot Eötvös Józseffel és Szalay Lászlóval. Az MTA (levelező) és a Kisfaludy Társaság tagja volt. Jogi végzettsége révén a Helytartóságnál dolgozott. Főbb művei 1845-ig: *Szirmay Ilona* (történelmi regény, 1836), *A király Ludason* (vigjáték, 1837), *Peleskei nótárius* (vigjáték, 1839), *A francia forradalom története* (ford., 1844). Az alföldi táj szépirodalmi reprezentációja is Gaal nevéhez köthető (még Petőfi előtt). Életéről és munkásságáról lásd Badics 1881; Szinyei 1894.

¹⁷ Gaal József pályatételi ajánlása népies tárgyú eposzra (1846). MTA KIK Kt. K 378/35. Vö. 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1846. febr. 4., XII. ülés, 93. pont, MTA KIK Kt. Ms. 5766: 57r.

¹⁸ T. Erdélyi Ilona szerint Gaal József és Erdélyi János baráti viszonyban álltak (Erdélyi 1960: 368).

¹⁹ A Kisfaludy Társaság ülésein valóban résztvevő tagok az 1840-es évek második felében tulajdonképpen egy meglehetősen zárt klubot alkottak, hiszen a jegyzőkönyv tanúsága szerint általában és legfeljebb 8–10 tag volt jelen egy-egy ülésen. Erdélyi János mint a Kisfaludy Társaság titkára szinte mindig jelen volt (1845 júliusától, külföldi útja után), Gaal József pedig gyakran részt vett ezeken az üléseken.

²⁰ Ezt Toldy Ferenc, úgy is mint Gaal György rokona, külön nehezményezte. Erdélyi a következőképpen reagált: „Fölötte sajnálom, hogy kegyed, pietásából Gaal Gy. iránt, ellenem mutat indignatiót. Ha én Gaal Györgyöt az előszóban eltemettem, azon nemtudásból esett, mely sohasem vétethetik másnak, mint nemtudásnak; s én tökéletesen úgy hittem, hogy ő már nem él, legalább ide magyaráztam kegyed szavát, midőn Gaal mesegyűjteményét e kifejezéssel adta át: »Szegény Gaal Gy. bátyám, stb.«” Erdélyi János Toldy Ferenchez. Sárospatak, 1855. nov. 22. (Erdélyi 1962: 132–133) Gaal György a kötet megjelenése után pár héttel egyébként valóban meghalt.

mondákat a tervezett népköltési gyűjtemény műfajilag elkülönítve, önálló fejezetben közölje: „Népmondák közlése ujlag is szóba hozatván, az ülés véleménye ezt illetőleg úgy nyilatkozott hogy A [!] megjelenendő gyűjteményben azoknak külön osztály adassék”.²¹ Majd a beérkezett/beérkező mesék alacsony számát orvoslandó, az ülés egyik résztvevője a következő felajánlást tette: „a mennyiben gyűjteményünk mondákban igen szegény, a rövid vázlatok fölvétele is elhatározatott, minek folytában Gaal József tagtárstól azon szíves ígéretet vevé az ülés, hogy ő ezen osztály²² számára egy népmonda-anyagot fel fog dolgozni.”²³ Gaal a Kisfaludy Társaság következő, 1845. november 8-án megtartott ülésére el is készítette a szöveget, amint arról szintén Erdélyi hivatalos feljegyzéséből értesülhetünk: „Gaal József egy népmondát irt le népi előadás után, s olvasta fel az ülésnek, melly mind meglepő fordúlatai mind élesen ejtett rajzolatai miatt kitünő mintájául szolgálhat a magyar mondaköltészetnek. Szives figyelemmel kísértetvén, a szerzőnek, köszönet mondatott részvéteért.”²⁴

Erdélyi János népköltési gyűjteményének számozása az Akadémiai Kézirattárban általában azt a sorrendet követi, amely szerint Erdélyi felsorolta a hozzá eljuttatott anyagokat a Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvében, majd a Népdalok és mondák köteteinek előszavában. Az első kötetben a Gaal-féle „monda” az 1846 elejéig beérkezett népköltési kéziratokat feltüntető lajstrom legutolsó tételeként (95. szám alatt) szerepel. A szóban forgó kézirat, mint láttuk, (egyelőre) nem lelhető fel; a mese beküldésére vonatkozó, Erdélyihez intézett levelet pedig nem ismerünk (sem Gaal Józseftől, sem Gaal Györgytől). A Népdalok és mondákban közzétett lista

²¹ 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1845. szept. 27., V. ülés, 1845. évi 36. pont, MTA KIK Kt. Ms. 5766: 48v.

²² Ezalatt a népmondák osztályát érte a készülő népköltési gyűjteményben.

²³ 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1845. szept. 27., V. ülés, 1845. évi 36. pont. MTA KIK Kt. Ms. 5766: 48v–45r. (Az ülésekről készült feljegyzések egy része hibás rendben lett bekötve, a lapszámozás ezért következetlen, a jegyzőkönyvben viszont egy-egy éven belül az egyes események, határozatok tételenként sorszámot is kaptak, így eszerint is követhető, illetve kikövetkeztethető az időbeli sorrend.) Gaal Józseftől egy dalgűjtemény is szerepel az Erdélyihez sorolt népköltési kéziratok között: *Nép Dallok össze szedte Gaal Jozsef 1828*. MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/179. Gaal József 1828-ban csak 17 éves volt, igaz, hogy publikálni is ebben az évben kezdett.

²⁴ 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1845. nov. 8., VI. ülés, 1845. évi 45. pont. MTA KIK Kt. Ms. 5766: 49r.

utolsó tucatnyi tétele az Erdélyi János levelezéskötetben kiadott, illetve (ugyanott a regesztában felsorolt) kiadatlan levelek alapján a beérkezés időrendi sorrendjének megfelelően szerepel.²⁵ Az utolsó előtti – vagyis a Gaal-mesét közvetlenül megelőző – kéziratot Erdélyi feljegyzése szerint Eperjesy Ferenc küldte be, 1846. február 18-án. Ezt a küldeményt Erdélyi február 23-án vette át,²⁶ tehát mindössze két héttel azelőtt, hogy a *Népdalok és mondák* első kötetének előszavát megírta volna (ennek datálása ugyanis 1846. március 9.). Ha tehát a Gaalhoz rendelt kézirat az Eperjesy-féle küldemény után szerepel a beérkezett kéziratokat felsoroló (és valamiféle időrendet tükröző) listában, az talán azt jelenti, hogy ezen két hét alatt, vagyis az utolsó pillanatban érkezett meg postán Erdélyihez, aki azt mindjárt a prózai szövegeket tartalmazó fejezet élére tette, vagy pedig azt, hogy – eltérően a kéziratok túlnyomó többségétől – nem postai úton, levél mellékleteként kapta kézhez Erdélyi, hanem már meglévő iratanyagból adták át,²⁷ vagy pedig személyesen került hozzá Pesten.²⁸

Mindemellett a Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvéből tudjuk tehát, hogy a készülő magyar népköltési gyűjtemény számára 1845 őszén „Gaal József egy népmondát irt le népi előadás után”, a *Népdalok és mondák* első kötetének gyűjtőit feltüntető, Erdélyi János készítette listából (1846) pedig azt, hogy „Gaal egy mondát, a három királyfiról, irt le népi előadás

²⁵ Ez a korábbi tételek esetében nem feltétlenül volt így, amit tanúsít egyebek mellett a 49. szám alatt felsorolt, Döbrentei Gábortól kapott küldeményhez fűzött szerkesztői lábjegyzet: „E becces gyűjtemény akkor adatván kezemhez, mikor az egész könyv már szerkesztve volt, *ez alkalommal* nem használtatott” (Erdélyi 1846: IX). Lehet, hogy ennek az is oka volt, hogy Döbrentei helytelenítette, hogy az MTA átadja népköltési gyűjtéseit a Kisfaludy Társaság számára, mivel a népköltési gyűjtemény kiadása felfogása szerint az MTA feladata lett volna (T. Erdélyi 1974: 62).

²⁶ MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/94. Eperjesy Ferenc küldeményén Erdélyi János rájegyzése: „Vettem febr. 25 1846.”

²⁷ Ez utóbbira is volt már példa, hiszen a Tudós Társaságtól 1843 végén Jósika Miklós és Erdélyi János (mint a Kisfaludy Társaság elnöke és titkára) kérték a korábbi felhívásokra beérkezett népköltési anyag átadását. Erdélyi János levele a Tudós Társasághoz. Pest, 1843. dec. 30. (Erdélyi 1960: 200) A *Népdalok és mondák* első kötetében a beérkezett kéziratok listájában 52–63. szám alatt „A m. tudós társaság XV-ik nagygyűlése rendelkezéséből ennek levéltárából használatra” átvett kéziratokat sorolta fel Erdélyi. Ilyen küldemény volt még a 69. számon nyilvántartott anyag is. (Erdélyi 1846: IX)

²⁸ A kéziratok sorrendje és időrendje kapcsán ebben az esetben csak feltételezéseket lehet megfogalmazni. T. Erdélyi Ilona szerint a *Népdalok és mondák* első kötetének első felét 1846. február 18-án a nyomda már kinyomtatta, a teljes kötet 1846. március közepén jelenhetett meg, a József-napi vásárra időzítve. (T. Erdélyi 1974: 69)

után”, végül pedig a második kötetben Erdélyi visszamenőlegesen két külsődleges azonosító adatot adott meg e szöveg kapcsán: egy személynevet (*Gaal*) és egy helynevet (*Pest*). E három kijelentésből következően – bár egyelőre sem kézirat, sem más kontrollforrás nem áll rendelkezésünkre – nagy valószínűséggel állítható, hogy a *Népdalok és mondák*ban közzétett legelső mese a Kisfaludy Társaság tagjától, a Pesten élő írótlól, Gaal Józseftől származott.

A *Népdalok és mondák* első kötetének második meséje cím nélkül, 2. szám alatt olvasható. Az álmát elbeszélni nem hajlandó, ezért elüldözött, majd királlyá koronázott fiúról szóló tündérmese²⁹ kézirata hiányzik; a II. kötet végén olvasható lista szerint ugyanakkor a szöveg Monostorról származik (Erdélyi a gyűjtő/lejegyző nevét ez alkalommal nem tüntette fel).³⁰ A helymeghatározás ebben az esetben közvetve a beküldő személyének azonosításához is elvezethet, hiszen az első kötetben, a beérkezett kéziratok sorában utolsó előttiként felsorolt, Eperjesy Ferenc pusztamonostori pap küldötte szövegek között Erdélyi nyilvántartása szerint hét „monda” is szerepelt.³¹ Eperjesy Ferencen kívül pedig nem ismerünk más olyan, a *Népdalok és mondák*hoz kapcsolható gyűjtőt, aki Monostor nevű településről küldött volna anyagot. Eperjesy szóban forgó kéziratos gyűjteménye az 1846. február 18-án kelt kísérőlevelével együtt megtalálható az MTA Kézirattárában,³² ám abban mesék nincsenek, holott Eperjesy maga írta levelében, hogy ilyeneket is küldött: „sietek néhány nép dalt, mesét, versezetet környékem’ nép költészetéből küldeni.”³³

A *Népdalok és mondák* első kötetében az utolsó, szintén cím nélküli, prózai szöveg 3. szám alatt egy ifjú hercegről, a „nagy király” szolgálatában álló Csabor úrról szól (Erdélyi 1846: 471–473). Az Olt mellékén, a havasokban, „Románban” játszódó történeti monda végén szerkesztői

²⁹ Erdélyi 1846: 466–470. MNK 725A*

³⁰ „Mondák. 2. (I. k.) *Monostor*.” Erdélyi 1847: *Függelék*, számozatlan, utolsó lap.

³¹ „94. Pusztá Monostorról dalokat, hét mondát és rejtvényeket Eperjessy Ferencz.” (Erdélyi 1846: XI)

³² *Eperjesy Ferenc küldeménye*. MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/94. Eperjesy Ferencről és gyűjtéséről részletesebben alább, a *Népdalok és mondák* második köteté kapcsán esik szó.

³³ Eperjesy Ferenc Erdélyi Jánoshoz. Pusztamonostor, 1846. febr. 18. (Erdélyi 1960: 262) Eperjesy küldeményének egy része a kéziratári nyilvántartás szerint átkerült Borzi Nagy Iván gyűjteményébe (*Borzi Nagy Iván küldeménye, e) Érdekes furcsaságok. 4 darab egy palócz nótával, és 3 váczai népdallal*. MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/90), ám meséket – egy *Minden féle ize* című verses falucsúfoló kivételével – ez sem tartalmaz.

„jegyzés” olvasható, mely szerint: „Mind a kitételek, mind a szöfűzetek a menyibe lehetett az érthetőségért a beszélő pór Csangó előadásához hűn meghagyattak” (Erdélyi 1846: 473). Ez tehát már első pillantásra is különleges státuszú szöveg, hiszen éppen a korabeli magyar társadalom egyik (térbelileg, nyelviileg és kulturálisán) legezártaabb, legekülönültebb területéről származott, ráadásul a moldvai magyar szájhagyomány prózaepikájának alig ismerjük történeti nyomait.

Gegő Elek 1838-ban kiadott, a moldvai magyar telepekről szóló (a Magyar Tudományos Akadémia számára készített) munkájában a csángó prózaepika hiányos, töredékes voltáról, illetve a lehetséges gyűjtők munkájára vonatkozólag tett néhány elmarasztaló megjegyzést; bár se-regszemléjének negatív végkövetkeztetését árnyalja, hogy – amint azt az „összefüggetlen”, „érdeketlen”, „szegény”, „keserves” (pejoratív) jelzők alkalmazása mutatja – talán olyan prekoncepcióval közelített az anyaghoz, amely elzárta előle annak behatóbb megismerését.³⁴

„Figyelemre méltó népmondák és dalok itt is ugy nincsenek, mint az e’ szempontból szegény Erdélyben. Minden nyomozásom ’s kutatásom után, a’ számtalan »Egyszer volt, hogy nem volt« összefüggetlen mesék közt még olyant sem találtam mint a’ kunfalvi öreg Csákié, ki elbeszélé: miképen esett török fogságba két kenyeres pajtás – nagy Szilágyi Miklós és nagy Hagymási László – két gerezd szőlőért; [...] A’ chángóknak népmondái még érdeketlenebbek; p. o. egy királyfinak jegyesétől kapott gyűrűjét a’ ragadozó madár elorozza; midőn kergettetik, tengerbe ejti; ezért háborgás a’ két szerelmes közt, melyet a’ hal’ gyomrában feltalált gyűrű ismét lecsillapít. Még illyent is: *Ember az, ki el tud beszélni* – a’ haza járó lelkekről, nyul és egyéb alakokban megjelenő kísértetekről stb. A’ babona ’s előítélet már a’ kisdedekkel igen sokat beszéltet. A’ dalban még szegényebbek a’ székelyeknél, ’s ennek hiányát keserves füttyölés és *iu!* kurjongatás pótolja. Midőn több ifjakat felszólíték, mondanának nekem egy népdalt (vig v. bús éneket): »Énekeljen, ha kell, a’ kántoroczka« volt a’ felelet. Egyébiránt a’ nyelv-vizsgálatra, mindenki gondolhatja, hogy több idő kívántatik, mint a’ mennyit én ez uttal fordíthattam; azért Dr. Viola, P. Sándor, Finta, Petrás iskolatanító, kiknek 30 év alatt efféle nem ötlött eszökbe, ráfigyelmeztető kérésre megígérték: hogy hiv nyo-

³⁴ A csángó monda és népköltési szövegek azonosítása kapcsán köszönöm Landgraf Ildikó, Magyar Zoltán és Szakál Anna segítségét.

mozást tévén, ha valamely érdekes népmondákat, dalokat és a' miénktől eltérő nyelvbeli szóejtést vagy összeköttetési különséget találандnak, híven közlendik” (Gegő 1838: 80–81).

A *Népdalok és mondák*ban kiadott csángó monda kéziratának holléte egyelőre nem ismeretes, ám e lokalizáció miatt összefüggésbe lehet hozni feltételesen ezt a szöveget egy olyan kézirattal, amelyet Toldy Ferenc adott át Erdélyi Jánosnak. A Kisfaludy Társaság már említett, 1845 szeptemberi ülésén ugyanis „Igazgató ur ígéretet tőn, egy Csángó népmondának a' t. társaság levéltárából leendő áltadására”.³⁵ Toldy, aki ekkor egyszerre volt a Tudós Társaság (vagyis a Magyar Tudományos Akadémia) titoknokja és a Kisfaludy Társaság igazgatója, a november 21-én tartott ülésen valóban átadta a csángó népmondát Erdélyinek: „Schedel F. igazgató³⁶ a népköltési gyűjtemény számára moldvai magyar dalokat Petras, Viola és Ujfalvy szerint, 's egy Csángó népmondát adott által az academia levéltárából, melly iratok szívesen fogadtattván a népköltési gyűjtemény szerkesztőjének adatni rendeltettek.”³⁷

A *Népdalok és mondák* első kötetében önálló fejezetben szerepeltek a „csángó dalok”.³⁸ A szövegekhez a következő megjegyzést fűzte Erdélyi: „430. Viola után, moldvai dal. 337.³⁹ Oláhországi, Ujfalvi szerint, a többi csángó dal mind Petrás által iratott le és moldvai. Bennök a kimondáshoz legközelebb járó helyesírás szigoruan megtartatott” (Erdélyi 1846: 477). Eszerint a csángó (helyesebben csángó és „oláhországi”) szövegek tehát Viola József, Petrás Incze János⁴⁰ és Ujfalvy Sándor feljegyzései nyomán kerültek be a *Népdalok és mondák*ba, ez pedig összhangban áll azon kéziratok megjelölésével, amelyeket a Kisfaludy Társaság számára – mint láthattuk – pár hónappal korábban, 1845 őszén Toldy Ferenc adott át az Akadémia levéltárából.

³⁵ 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1845. szept. 27., V. ülés, MTA KIK Kt. Ms. 5766: 48v., 1845. évi 36. pont.

³⁶ A *Schedel* – Toldy névváltoztatásáról lásd Dávidházi 2004: 315–356.

³⁷ 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1845. nov. 21., VII. ülés, MTA KIK Kt. Ms 5766: 50r– 50v., 1845. évi 50. pont.

³⁸ *Tizenkettedik Könyv. Csango dalok*. Erdélyi 1846: 419–434, a 415–437. számú szövegek.

³⁹ Sajtóhiba, helyesen: 437. A számok ez esetben az egyes szövegekre utalnak.

⁴⁰ *Csángó népdalok Petrás Incze János összeírásában* (ezen kívül jegyzetek és levelek): a kézirat megtalálható az MTA Kézirattárában (MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/187, tehát Erdélyi János népköltési gyűjteménye részeként). 22 dal megjelent a *Tudománytárban*, 1842-ben. Kiadva: Domokos P. 1979: 1356–1380.

A *Népdalok és mondák* számára beérkezett kéziratokat összefoglaló listában azonban ezeket a szövegeket tételesen nem tüntette fel Erdélyi. Viola, Petrás vagy Ujfalvy neve nem szerepel, míg az ő gyűjtéseiket közvetítő Schedel (vagyis Toldy) Ferenc neve háromszor bukkan fel e listában: „52–63. A m. tudós társaság XV-ik nagygyűlése rendeléséből ennek levéltárából használatra: [...] Schedel Ferencz r. tagé 22 db;” „78. Oláhországi tánczverseket Ürmösy Sándor utazásából közle Schedel;” „144. Egy dalt a XVII. század végéről, Schedel” (Erdélyi 1846: IX–X., Erdélyi 1847: VIII).

Erdélyi János népköltési gyűjteményének részeként csak az elsőként említett tétel, a Toldy által az akadémiai levéltárból átadott, 20 dalt tartalmazó kézirat található meg az Akadémiai Kézirattárban, a másik két tétel hiányzik. Ez a meglévő kolligátum azonban nem tartalmaz csángó dalt: a gyűjtemény egyrészt a *Hasznos Mulatságokból* kimásolt szövegekből áll, másrészt különféle lejegyzők által papírra vetett dalokból.⁴¹

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy bár a *Népdalok és mondák* csángó dalaihoz fűzött jegyzeteiben Erdélyi Ujfalvynak tulajdonít egy szöveget („Oláhországi, Ujfalvi szerint”), úgy tűnik, az valójában Ürmösi Sándor gyűjtése: hat, kétsoros táncrigmus egybefűzve.⁴² Ebből következőleg a 78. tételként számon tartott Ürmösi-gyűjtés („Oláhországi tánczversek”; kézírata hiányzik) a *Csango dalokat* tartalmazó fejezet záró darabjaként került be a *Népdalok és mondákba*.

Az Akadémiai Kézirattárban Erdélyi János népköltészeti gyűjtéséből hiányzik a Toldy által átadott „Csángó népmonda” kézírata is. Erdélyi a *Népdalok és mondákban* sehol nem jelezte e szöveg forrását.⁴³ Ezért a csángó történeti monda provenienciájának felderítése további kutatásokat igényel, ahogyan az is, hogy pontosan milyen korpusz(ok)ból állította össze Erdélyi a *Népdalok és mondák* csángó népköltészetet reprezentáló fejezetét, ezen túlmenően pedig általában véve is fontos feladat lenne a csángó népi prózaepika történeti forrásainak feltérképezése, áttekintése.

⁴¹ Részletes elemzését lásd Csörsz 2010.

⁴² A Nagykipina városában (Câmpina) hallott magyar „táncmondások”-at Ürmösi 1844-ben kiadta (Ürmösy 1844: 27–28). Ürmösi Sándorról és népköltési gyűjtéseiről lásd Szakál 2020 (a táncszavak a 242. oldalon).

⁴³ Amikor Erdélyi az első kötet prózai szövegeinek beküldőjét/származási helyét utólagosan megadta, csak a fentebb bemutatott két (*Gaalhoz*, illetve *Monostorhoz* köthető) mesére vonatkozó adatokat rögzítette.

Ami a *Népdalok és mondák*ban közzétett, Csabor úrról szóló mondat illeti, a szövegnek a magyar mondahagyományból nem ismeretes variánsa, bár a monda egyik központi eleme, vagyis a templom oszlopfőjén kiütött vérfojtok egy jól ismert motívum (az ártatlanul megölt ember vérének nem lehet eltüntetni) megnyilatkozásának tekinthető. A monda számos hitelesítő személy- és helynevet, lokális utalást is tartalmaz (pl. „beligeti fenyők”, „tul az alföldi havasokon az öreg Demeterhez Románba”, „a fővényes pusztákon ált az Olt mejékére”, „tört keresztül a havasokon s Jordán Boërnál a király hű emberénél, beszállott”, „Románba ért, szállást a püspöknél von”, „számos nép gyült a nagy templomba”). Feltehetően a románvásári (Roman) gótikus templom az elbeszélte gyilkosság színhelye.⁴⁴

A „beszélő pór Csango előadás”-ra vonatkozó szerkesztői jegyzetnek némiképpen ellentmondva a szöveg erőteljesen magán viseli az írásbeli megalkotás vagy stilizálás nyomait (pl. „magos sugár termete hasonló volt a beligeti fenyőkhöz, homloka is bus volt mint a sötét fenyőé, mennydörgő hangja szikrásztatta fekete szemeit”), noha kétségtelen, hogy beszélt nyelvi, idiomatikus kifejezésekben is bővelkedik (pl. „alattomban mindazonáltal főzte a cserepet”, „a mint hallom olá uraiméknak barátságom nem fér fogaikra, mert már a törökkel czimborálnak – tudd meg fiu, hány hét ott a világ, s intsed az öreg rokát vigyázna farkára, mert az érseki palást helyett aligha istrángot nem küldök neki”, „liba nyelvvel akará a vén kuvasz, Csabor urat ámíttani az idevaló dolgok felől” stb.).

A monda több szempontból is különleges tehát: egyrészt az alig ismert csángó prózaepikát volt hivatott reprezentálni, másrészt invariáns szövegről van szó, harmadrészt pedig a *Népdalok és mondák*ban ez az egyetlen történeti monda, mivel bár a további kötetekben Erdélyi egyre növekvő számban közölt prózaepikát is, ám egyetlen kivétellel minden esetben mesét.⁴⁵

Összességében a *Népdalok és mondák* első kötetében kiadott prózai művek (két tündérmese és egy történeti monda) közül jelenleg egyiknek sem ismert a kézírata, a gyűjtők-lejegyzők-beküldők személye pedig egy-

⁴⁴ MZ II. G 198. Csabor úr; MZ II. K 21. A csodás módon megmutatkozó vérfojtok; K 21.1. A vérfojtos padló és falak. 312. Magyar 2018: IIa. 348–349.

⁴⁵ A *Népdalok és mondák* egy előzetes kötetbeosztásában, amelyet Erdélyi készített, az utolsó fejezet címeként még nem a tágabb értelmű *Mondák*, hanem a szűkebben vett *Mesék* szerepelt (T. Erdélyi 1974: 66).

előre csak feltételesen, közvetve azonosítható (Gaal József, Eperjesy Ferenc, illetve Toldy Ferenc közvetítésével valamely moldvai gyűjtő). Ha a szöveggazdák személyére vonatkozó feltevések helytállóak, akkor az első kötetben két olyan prózai szöveg szerepel, amelyek nem a sajtó útján közreadott népköltési felhívásra érkeztek be, hanem Erdélyi személyes és intézményes kapcsolatai révén, hiszen Gaal József a Kisfaludy Társaság tagjaként, az egyik ülésen ajánlotta, majd olvasta fel a három királyfiról szóló mesét, Toldy Ferenc pedig a Kisfaludy Társaság és az Akadémia vezető tisztségviselőjeként az akadémiai levéltárból adta át a csángó népmondát Erdélyinek. Amennyiben pedig valóban Eperjesy Ferenc (eltűnt) mesegyűjteményéből származik a harmadik szöveg (a 2. számú mese), akkor ezt Erdélyi János már a *Népdalok és mondák* nyomtatása közben, az utolsó pillanatban tudta beilleszteni a kötetbe.

A magyar könyvpiacon új kezdeményezésnek számító népköltési gyűjtemény első kötete a József-napi vásárra időzítve, 1846 márciusában látott napvilágot, egy olcsóbb és egy drágább kiadásban, ötezer példányban. A gyűjtemény nemcsak kritikai, hanem közönségsikert is aratott; a *Népdalok és mondák* kötetei olyannyira keresettek lettek, hogy az irreális árdrágítástól kezdve a feketepiaci árusításon át a kalózkidadásig terjedt a kiemelkedő kereslet generálta üzleti lépések és visszaélések sora, volta-képpen egyértelműen pozitív recepcióról tanúskodva.⁴⁶

A *Népdalok és mondák* második kötete (1847)

Bár a *Népdalok és mondák* kötet cím a verses/lírai, illetve prózai/epikus műfajokat egyenrangú tagként szerepelteti, valójában az első kötetben mind a közölt szövegek számát, mind a kötetben elfoglalt terjedelmét tekintve feltűnően aránytalan volt a verses, illetve a prózai szövegek megoszlása. A *Népdalok és mondák* 1847-ben megjelent második kötete ezt az aránytalanságot valamelyest korrigálta, a *Mondák* fejezetben már 12 prózai szöveget közölt: tündérmeséket és egy novellamesét, összesen harminc lapon; igaz, hogy 545 verses mű után.

⁴⁶ A *Népdalok és mondák* kalózkidásáról és a korabeli szerzői jogi problémákról lásd T. Erdélyi 1980.

A tizenkét mese első fele, vagyis hat szöveg – amelyek kézírata szintén elveszett vagy lappang – a már említett Eperjesy Ferenc gyűjtéséből származhatott, legalábbis erre utal a kötet végén Erdélyi megjegyzése: „I–6. (II. k.) Monostor”.⁴⁷ Mivel Erdélyi az első kötet előszavában hét „mondát” említett Monostor kapcsán („Pusztá Monostorról dalokat, hét mondát és rejtvényeket”, Erdélyi 1846: XI), s mivel az első kötetben egy *Monostor* helymegjelölésű mesét már közreadott, így a további hat, Monostorra lokalizált szöveggel együtt feltehetően az Eperjesy beküldte összes mese-szöveget sajtó alá adta, köztük olyan, máig is közismert klasszikus darabokat, mint *A szóló szőlő, mosolygó alma és csengő barack*, vagy *A három pomarancs*, vagyis a három narancs/nádszálkisasszony meséje.⁴⁸

Az Erdélyivel egyidős Eperjesy Ferenc (1814–1890) Tiszanánán született, majd Egerben tanult, 1837-ben szentelték pappá. 1841-től a Jászságban, az akkor Heves megyéhez tartozó, 1200 lakosú Pusztamonostoron⁴⁹ volt plébános, innen küldte kéziratát is Erdélyinek. Eperjesy 1841-től publikált elsősorban történelmi, vallási és vallástörténeti tárgyú írásokat a *Hirnökben* és a katolikus egyházi folyóiratban, a *Religio és Nevelésben*; 1845 tavaszán részletesen beszámolt az új monostori paplak felszenteléséről is.⁵⁰ Ami későbbi pályáját illeti, 1850-től az egri liceumban tanított történelmet, 1852-től plébános volt Polgáron, 1856-ban alesperes, majd 1877-ben szabolcsi főesperes lett. Egyházi karrierjének végén 1879-ben apáttá, 1888-ban kanonokká nevezték ki (Szinnyei 1893b). Eperjesy közvetlen környezetében, családjában mások is fontosnak tartották a népköltészet dokumentálását: sógora volt ugyanis a mérnök Udvardy (Cherna) János, az egyik legelső magyar népdalgyűjtő, aki a Tudós Társaság korábbi felhívására küldött be kottázott dalokat.⁵¹

⁴⁷ Erdélyi 1847: *Függelék, A dalok vidékei*, számozatlan (utolsó) lap

⁴⁸ A mesék és típusbesorolásuk: *Az ördög és a három tót fiú*, AaTh 360 (Erdélyi 1847: 1. sz. 339–340); *A grófkisasszony*, AaTh 955 (Erdélyi 1847: 2. sz. 340–343); *A szóló szőlő, mosolygó alma és csengő barack*, MNK 425X* (Erdélyi 1847: 3. sz. 343–345); *A három pomarancs*, AaTh 408 (Erdélyi 1847: 4. sz. 345–348); *A két legkisebb királygyermek*, MNK 1961K*+BN 615*+AaTh 854+AaTh 850 (Erdélyi 1847: 5. sz. 348–352); *A láthatatlan juhászfiú*, AaTh 306 (Erdélyi 1847: 6. sz. 352–354).

⁴⁹ „Monostor, nagy és termékeny pusztá, Heves vgyében: 1200 többnyire magyar kath. lak. Fekszik Fénsszaru mellett, s ut. p. *Jászberény*.” Fényes 1851: III. 114.

⁵⁰ „A’ multnak geniusa beszéli, mikint a’ »pusztá« melléknév, sirja e’ hely’ hajdani szép korának, ’s a’ »monostor« egy bus emléék fölötté, mely az alant szendergőnek mi voltát mutatja” (Eperjesy 1845: 356).

⁵¹ „[s]ógorom, Udvardy János, még néhány évvel ez előtt igen sok nép dalt — ’s ha jól emlékezem némelyeket áriájuk hang jegyeivel — küldött a’ Tudós társasághoz. Ha nyomába

Eperjesy hivatalos életrajza nem tartalmazza azt az elemet, amely feltehetően Monostor elhagyásához és a publikációs tevékenységében bekövetkező, az 1860-as évek közepéig tartó szünethez vezetett. Eperjesy Ferenc ugyanis elkötelezett híve volt a szabadságharcnak: jelentős szerepe volt a monostori nemzetőrség megalakításában, és maga is tábori lelkész-ként szolgált 1848-ban; naplója a szabadságharc történetének egyik fontos forrása (Lukinich 1941; Hajagos 1998; Zakar 2001). A díszes borítójú kéziratos kötet bevezető sorai Eperjesy önreflexivitását tanúsítják: „Mint egy három évvel ez előtt, Stőesz Ferenc szeretett barátomtól kaptam e' könyvet, – név napi ajándékul. Be iratlan lapjai igen hozzám illének, mert jelentéktelen jelen, és alaktalan jövő, mi egyéb mint be iratlan élet-könyv, vagy is épen olly ember mint én, kinek olly szűkre szabta a' sors élet, 's aktivitási körét, de annál tágabbra a' passivitását.! hja! a' köznapi embereknek mások osztogatnak sorsot, a' láng ész ön magának teremt; én pedig ezek közül nem vagyok. [...] Egy szép egésznek ugyan nem mindenki mestere, de ha én nem vagyok, lehet más, 's leszek az mi lehetek, anyag hordó napszámos. 's ime illy morzsalék anyagok gyűjteménye e' könyv.”⁵²

Még a hallgatás éveiben is adatolható Eperjesy érdeklődése a kulturális-tudományos kérdések és a közügyek iránt: az 1850-es évek közepén például a korszak vezető tudományos folyóirata, az *Új Magyar Muzeum* egyik előfizetője volt,⁵³ és neve felbukkant a Magyar Tudományos Akadémia székházának felépítésére,⁵⁴ illetve a Széchenyi-szoborra adományozók és gyűjtők névsorában is.⁵⁵

Az MTA Kézirattárában őrzött, (jelen állapotában) nagyrészt dalokat, kisebb részt verses (mesterkedő) halotti búcsúztatót, sírfeliratot,

lehetne jönni, nem kevés szolgálatot tehetne talán e' küldemény is.” Eperjesy Ferenc Erdélyi Jánoshoz. Pusztamonostor, 1846. febr. 18. MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/94; Erdélyi 1960: 262. Erdélyi Jánoshoz eljutott ez a kéziratos dalgyűjtemény: „A m. tudós társaság XV-ik nagygyűlése rendeléséből ennek levéltárából használatra: Udvardy János lev. tag gyűjteménye 246. db.” (Erdélyi 1846: IX. 52. tétel)

⁵² *Napló. írta Eperjesy Ferenc a' Heves megyei nemzeti őrsereg II^{ik} Zászló allyának tábori papja. 1848^{ik} évben.* MTA KIK Kt. Ms 1167: 1–2.

⁵³ „Az Új Magyar Muzeum előfizetői: [...] Eperjesy Ferenc alesperes, polgári plébános.” *Új Magyar Muzeum* 1856. VI. (1) 606.

⁵⁴ „A m. tud. Akademia házára és tőkájének szaporítására szerkesztőségünknel folytatolag adakoztak: [...] Eperjesy Ferencz esperes és plébános küldeménye Polgárról 112 frt 10 kr és 2 db cs. arany”. *Pesti Napló* 1860. márc. 15. XI. (62–3027.) [2.]

⁵⁵ „Eperjesy Ferencz polgári alesperes 54 frt 34 krt gyűjtött a Széchenyi szoborra, mely összeget rendeltetése helyére átszolgáltattuk.” *Pesti Napló* 1861. XII. (120–3386) máj. 26. [6]

szólásmondást tartalmazó küldeményét⁵⁶ kísérő levelében Eperjesy Ferenc figyelemre méltó megjegyzéseket tett a szóbeliségben élő szövegek variabilitásáról, az írásbeliség (sőt, szűkebben az irodalom) és a népköltészet viszonyáról, valamint azokról a társas alkalmakról, amelyeken a szövegek elhangozni szoktak. Úgy tűnik, a szóbeliségre és az írásbeliségre egyaránt támaszkodott lejegyzései során (erre utal a „hallottam vagy találtam” kifejezés). Érdekes a falusi pap elszigeteltségéből, az információhiányból és így megkésettiségből fakadó sietség motívuma is, ennek köszönhető ugyanis az, hogy bár a gyűjtő „jó”, illetve „silány” kategóriákba sorolja az általa lejegyzett alkotásokat, ez az értékítélet azonban – elvileg – nem működött öncenzúraként, és nem írta felül a dokumentáló célú lejegyzést. (Egyébként a gyűjtők Erdélyinek írt leveleiben visszatérő fordulat az előzetes mentegetőzés az esetleg esztétikailag vagy erkölcsileg kifogásolható szövegek miatt.)

„A falusi helyzetem’ szörnyű el szigeteltségében – hol újságból is, másoktól sok keringés után kaphatván azt, akkor tudok meg valamit, mikor az már mindenhol óság, – csak késő jővén nyomára, a’ Kisfaludý társulat szép törekvésének, a’ nép jellemét, ’s életét tükröző, dalok’, mesék’, mondák’ gyűjtésében; bár talán már időn kivől, – de még is hogy lelkemet, melly örökre szememre hányná hanyagságomat nyugtathassam –: sietek néhány nép dalt, mesét, versezetet környékem’ nép költészetéből küldeni. Hevesnek ama részéből valók ezek, mellyek a’ Zagyva, és Tarnára dülve: a’ Jászsággal – ez zárván mindenütt – mint egy öszve vegyül. Tömérdek variánsai vannak mindenütt ugyan egy dalnak; ’s nem dalt találni nehéz: hanem a’ leg jellemzőbbet ki választani, miután alig van, mellyben egyes vonás, igen szép ne találtatnék.

Én mint egy félve a’ felelőségtől, ’s nehogy valami jót el szalasszak, jót és silányt, a’ mint itt, ott, hallottam vagy találtam: rendre irtam. Itt ott, némelly, költőinktől való daraboknak töredéke is mutatkozik, de ezeket sokszor mellőzni nem lehet, miután arra, – mint méh a’ kész sejt-re – rakta a’ nép költészet saját múnkáját. A’ mesék, – ugyan egyik – szinte tömérdek variánsokban forognak. Az egészen külön válók, nem épen

⁵⁶ MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/94. *Népdalok 63 drb. közli Eperjesy Ferenc Puszta Monostorról*. Belső címlap: *Eperjesy Ferenc küldeménye a) Népdalok – 63 darab b) Érdekes furcsaságok, 4db egy palócz nótával és 3 váczai népdallal Lsd 90. sz. a.* Tari Lujza megállapítása szerint Eperjesy saját vidékének népies dalait és népdalszövegeit rögzítette (Tari 2017: 329–330).

sűrűek. A' találós mesék bizonyos tekintetben szinte a' nép költészetébe vágnak, azt sok féle kép jellemzik: azért néhányat, – mint kukoricza fosztáskor, s fonókban azok, az anyók', fűрге leanyok' 's pajzán suhanczok' ajkiról folynak – szinte le irtam."⁵⁷

Eperjesy Ferenc levelének további sajtósága vonása, hogy a népköltési szövegek lejegyzését morális keretbe helyezi („hogy lelkemet, mely örökre szememre hányná hanyagságomat nyugtathassam [...] mint egy félve a felelőségtől, s nehogy valami jót el szalasszak”), az értékmentés tehát nem pusztán tudományos, esztétikai, hanem erkölcsi tett is.

A *Népdalok és mondák* második kötete végén olvasható, *A magyar népdalok* című átfogó tanulmányban⁵⁸ a *ballada* terminus eredeti jelentését („táncznóta”) magyarázva Erdélyi János hivatkozott is Eperjesy Ferenc egy figyelemre méltó észrevételére: „Ezen dalokat körben tánczoló s éneklő ifjúság szokta mondani bizonyos cselekvény közben; például, mikor szeretőt választanak, egymást házassítják, vagy valami történeti eseményt utánoznak; innen mondá egy érdemes gyűjtő, Eperjessy Ferencz ur: »nem ez-e a nép operája, hol költészet, dal, táncz és actio szinte egyesülnek?«” (Erdélyi 1847: 478). Eperjesy 1846 februárjában írott, fentebb bemutatott levelében, illetve a fennmaradt népköltési gyűjteményében nem szerepel az Erdélyi idézte mondat, így elképzelhető, hogy az a jelenleg hiányzó, találósokat és meséket tartalmazó kézirat részét képezte, vagy pedig Eperjesy egy egyelőre ismeretlen levelében szerepelt.⁵⁹

„leg bensőbb ohajtásom hogy nép költészetünknek minél egészebb, 's tökéletesebb példányát bírassuk” – írta motivációjáról Eperjesy Ferenc Erdélyi Jánosnak. Összességében, e fentebb bemutatott néhány adat alapján is úgy tűnik, Eperjesy Ferenc az egyházi értelmiség azon, java-részt vidéken született, majd falusi-mezővárosi plébániákon működő tagjai közé tartozott, akik Európa-szerte a népköltési gyűjtés előmozdítói voltak. Iskolázottságuk és a maguk megszerezte műveltségük révén érte-

⁵⁷ Eperjesy Ferenc Erdélyi Jánoshoz. Pusztamonostor, 1846. febr. 18. MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/94; Erdélyi 1960: 262. A levélhez kapcsolható kézirat dalokat (valamint tréfás sírfeliratot) tartalmaz, de sem mesék, sem találósok nincsenek benne.

⁵⁸ A tanulmányt később *Népdalköltészetünkről* címmel közölte újra Erdélyi, és ezen a címen vált ismertté.

⁵⁹ Tanulmánya kéziratán Erdélyi feljegyezte azokat a témákat, amelyekről írni szándékozott, és itt szerepelt egy utalás Eperjesy 1846 februárjában küldött kéziratára is: „94. sz. küld. Eperjessy” (Erdélyi 1991: 323).

sültek azokról a kulturális-irodalmi folyamatokról, amelyek keretében a népköltészet értékkel való felruházása végbement, emellett pedig neveltetésük, majd a gyülekezetükkel fenntartott aktív, napi kapcsolatuk révén hozzáférésük is volt ehhez a költészethez (illetve annak egy részéhez).

A *Népdalok és mondák* második kötetében megjelent további hat mesét 1846 május végén Pestről küldte⁶⁰ Kürti Mihály, akinek küldeményét 103. szám alatt regisztrálta Erdélyi.⁶¹ Ebben az esetben már rendelkezésünkre áll a teljes, mind a hat meseszöveget tartalmazó kézirat és annak kísérőlevele is (1. kép).⁶²

A kéziratos füzetben szereplő mesék sorrendjét Erdélyi megtartotta, és az összes mesét közölte. Kürti Mihály nem adott címet a meséknek, csupán számokkal látta el azokat. A *Népdalok és mondákban* viszont címmel jelentek meg; ezek nyilvánvalóan Erdélyi Jánostól származnak.⁶³

A kézirat egy kéztől származik (a kísérőlevél írásképeivel való összehasonlítás alapján a meséket Kürti maga írta le), folytatólagosan következnek benne a szövegek; olyan tisztázat, amelyen kisebb (autográf) javítások szerepelnek. Nem találtam nyomát annak, hogy Erdélyi ezen a kézíraton javított, változtatott volna. A kiadott mesékkal való összevetés tanúsága szerint ugyanakkor ezt nyilvánvalóan megtette valamikor, hiszen a *Népdalok és mondákban* közölt mesék a Kürti-kézirathoz képest eltérő helyesírással és központoszással jelentek meg, és helyenként szórendcsere is előfordul. Ezek a szerkesztői változtatások azonban – különösen a korszak gyakorlatához képest – visszafogottak voltak, és sem a cselekmény menetét, sem az elbeszélés stílusát nem befolyásolták.⁶⁴

Kürti Mihály személyére vonatkozóan eddig semmilyen információt nem sikerült találnom, ami szokatlan, mert általában azért a beküldők

⁶⁰ Vö. „6–12. II. k. Pest”. Erdélyi 1847: *Függelék, A dalok vidékei, számozatlan (utolsó) lap*

⁶¹ A kézirat első lapján: „103. sz. vett. jun 10 1846.”; „103. Mesék, Kürti Mihálytól Pestről, szám szerint 6.” Erdélyi 1847: VII.

⁶² *Mesék Kürti Mihálytól Pestről, szám szerint 6.* MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103.

⁶³ *A három királykisasszony*, MNK 1961C*+MNK 1961K*+AaTh 327A+ AaTh 510A (Erdélyi 1847: 7. sz. 354–359); *A három testvér*, AaTh 613+AaTh 554 (Erdélyi 1847: 8. sz. 359–362); *Három becses dolog*, AaTh 653A (Erdélyi 1847: 9. sz. 362–364); *A kis tátos*, AaTh 303A+AaTh 327B+AaTh 531 (Erdélyi 1847: 10. sz. 364–366); *Hamupipóke*, AaTh 530 (Erdélyi 1847: 11. sz. 367–368); *A koldus ajándéka*, AaTh 563 (Erdélyi 1847: 12. sz. 369–370).

⁶⁴ Erdélyi János szerkesztői gyakorlatáról a *Népdalok és mondákban* kiadott mesék kapcsán lásd Gulyás 2014.

minimálisan azonosíthatóak nevük (és lakhelyük) alapján. Kürti levelét Pestről küldte. Iskolázott ember lehetett, legalábbis kéziratának helyesírása és írásképe (őrszavak használata, a mesét záró és az aláíráshoz kapcsolt grafikus díszítmény), valamint Erdélyihez intézett levelének gördülékeny fogalmazása és lendületes, könnyed, kiírt írásképe erre enged következtetni. Ez a rövid levél Kürti első meseküldeménye utolsó oldalán olvasható. A levél nem jelent meg Erdélyi János levelezésének részeként, és a kiadatlan levelek lajstromában sem szerepel.⁶⁵

Tisztelt Titoknak Úr!

Sietek e' 6 regét Kegyednek kezéhez küldeni, hogy azokat, ha érdekeseknek találandja, a' Kisfaludy-Társaság által Kegyed szerkesztésére bízott „Magy. Nép dalok és mondák” című könyvben kiadhassa. Csak azon ígéretemet kapcsolom még ide, miszerint, ha a' Tisztelt Társaság e' könyv kiadását folytatná, úgy, hogy talán még egy 3^{dik} vagy 4^{ik} kötet is napfényt érne, vagy is sajtó alá kerülne, illy mesékkel bár mikor szolgálhatok.

Egyébként telyjes tisztelettel vagyok a' tisztelt titoknak úrnak aláazatos szolgája

Kürti Mihály

Pest 29/5. 846.⁶⁶

Erdélyi János feljegyzéséből tudjuk, hogy Kürti Mihály e felajánlásának megfelelően nem sokkal később⁶⁷ ismét meséket és egy kottás dalt is küldött a népköltési gyűjtemény bővítése céljából – ám ezek kézírata már hiányzik.

A *Népdalok és mondák* második kötetében közölt 12 mese tehát egyenlő arányban Eperjesy Ferenc plébános Pusztamonostorról (Heves megye), illetve Kürti Mihály Pestről küldött meséinek feleltethető meg, amelyeket a gyűjtők postai úton juttattak el a Kisfaludy Társaság titokno-

⁶⁵ Az Erdélyi Jánoshoz intézett, nem közölt levelek jegyzéke időrendben, tartalmi kivonattal: Erdélyi 1960: 485–499, Erdélyi 1962: 547–595.

⁶⁶ MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103: 10v.

⁶⁷ A Kisfaludy Társaság 1846. szeptember 26-án tartott ülésén Erdélyi már a beérkezett küldemények között számolt be a 147. tételről: „Mesék ujobban Kürty Mihálytól, és egy dal hangjegyekkel”, 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1846. szept. 26., V. ülés, 34. pont, MTA KIK Kt. Ms. 5766: 63v. Ugyanez: Erdélyi 1847: VIII.

kához, Erdélyi Jánoshoz, a Kisfaludy Társaság sajtóban közzétett gyűjtési felhívására reagálván. A gyűjtők és a szerkesztő feltehetően személyesen nem ismerték egymást.

A *Népdalok és mondák* harmadik kötete (1848)

A prózaepika alulreprezentáltsága a *Népdalok és mondák*ban nemcsak a kései olvasóknak tűnhet fel, hanem a korabeli olvasóközönség néhány képviselője számára is elgondolkodtató lehetett. 1847 tavaszán a *Népdalok és mondák* második kötetének megjelenéséről tudósítva az ifjú Jókai Mór például csak a népköltési gyűjteményben közölt mesékre, helyesebben azok hiányára vonatkozólag fogalmazott meg kritikát, egyúttal megnevezve néhány közismertnek tartott mesét is: „azon várakozás, mit az első kötet hagyott hátra bennünk, teljesen ki van elégítve e’ második által; – csupán a’ mondák, és átalában népköltészetünk prózai fele hagy némi kívánandót hátra: hol maradtak az annyira elterjedt és élénk mesék, a’ »borsszem Jankóról« – a’ »Szalonnavárról« – a’ »csalóka Péterről« – a’ »molnár királyról« és többek, miket köznépünknel minden gyermek ismer”.

Ezeket a meséket egyébként – mint az egy későbbi visszaemlékezéséből kiderül – Jókainak még ügyvéd édesapja mesélte az 1820-as/1830-as években Komáromban.⁶⁸ Végző soron Jókai azonban bizakodásának adott hangot, hogy a népköltési gyűjtemény soron következő kötete Erdélyi jóvoltából orvosolni fogja a mesék háttérbe szorítottságát: „Hiszszük azonban szerkesztő ur népköltészünk iránti ismert vonzalmáról, hogy e’ vállalata sikerültével népregéinket és babonáinkat is kész

⁶⁸ Jókai Mór az írók és művészek társaságának küldöttségét fogadta 1881-ben, amely éppen örökös tiszteletbeli elnökének választotta. Jókai köszönőbeszédében – melyet gyorsíró rögzített – szó esett a gyerekkorában hallott mesékről is: „Az én kedves apám gyermekkoromban sokat mesélgetett nekem. Ő tőle hallottam azokat a regéket Csalóka Péterről, Szalonnavárról, a régi insurgens időkről, melyben maga is részt vett, meg azon táblalabirói korról, melynek nincs sem krónikája, sem monográf-írója. Az ő elbeszéléséből tudtam meg e világról egyetmást. [...] Sok dolga volt szegény öregnek. Csak esténként lehettem együtt vele, a mikor térdére vett és mesélt, mesélt sokat. Ezek a mesék keltették fel bennem legelőször azt a vágyat, hogy hátha én is hasonló meséket tudnék mondani. Mondtam is. És az én meséimet a szolgálok és testvéreim meghallgatták és jókat nevettek rajta.” (Jókai 1881) A későbbiekben kiegészítette a gyerekkorában hallott mesék körét „Hüvelyk Palkó”-val (Jókai 1900).

leend öszszegyűjteni, mihez előre is sok sikert és pártolást merünk neki ohajtani és jövendölni” (sz. n. [Jókai Mór] 1847).

A harmadik kötet valóban szemmel látható változást hozott e tekintetben. Mint láttuk, az első két kötetben *mondák* gyanánt összesen 15 szöveg látott napvilágot (2+12 mese és egy történeti monda). A *Népdalok és mondák* utolsó, 1848-ban megjelent kötetében már több mese jelent meg, mint az előző kötetekben összesen, ugyanis a *Mondák* fejezet húsz szöveget (ezen belül 19 mesét) tartalmazott 150 lapon (ezt a korpuszt 192 lapon 371 verses mű előzte meg). A harmadik kötetben tehát érzékelhetően jóval kiegyenlítettebb lett a „dalok” és a „mondák” terjedelmének aránya.

Ez feltehetően annak is köszönhető volt, hogy a gyűjtést koordináló Kisfaludy Társaság 1847-ben a népmesék jelentőségét felismerve már kifejezetten szorgalmazta azok gyűjtését is. A Társaság egyik nyári ülésén olvasta fel Erdélyi János Henszlmann Imrének a magyarországi népmesékről szóló értekezését, amely a külföldi szakirodalom ismeretében és többek között a *Népdalok és mondák* első két kötetében megjelent meséket elemezve az első nagyívű áttekintés és értelmezés volt magyarul a népmesék értékéről, jelentéséről és jelentőségéről. A *népmese Magyarországon* című, mintegy százoldalas tanulmányt Erdélyi János meg is jelentette lapjában, a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* 1847-ben.

A népmesegyűjtés és -értelmezés terén tett előrelépésről, valamint Henszlmann Imre népmesegyűjtésre vonatkozó javaslatáról Erdélyi a következőképpen tudósított:

„[1847] Július 31-én, mint a hó utolsó szombatján tartott havi ülésben újólág a magyar népköltészet, különösen a mesék ügye foglalá el a [Kisfaludy] társaság figyelmét leginkább Henszlmann Imre sok olvasásra és combinatióra mutató értekezésének: »A népmese Magyarországon« olvastával, melyhez több tagok véleménye járulván, az értekező indítványa, hogy a társaság méltóztatnék a mesék gyűjtését tovább folytatni, s tekintélyével a gyűjtést előmozdítani, elfogadtatott, hozzá a titoknok [Erdélyi János], mint a »Népdalok és Mondák« szerkesztőjének azon kérelme csatoltatván, hogy nemcsak a mondák gyűjtessenek, hanem minden a nép szájában élő talányok (találós mesék),⁶⁹ példabeszédek, hasonlatok

⁶⁹ A *Népdalok és mondák* egy előzetes kötetbeosztása szerint eredetileg önálló fejezetben jelentek volna meg a találós mesék is (a csángó dalok és a mesék közé beékelve) (T. Erdélyi 1974: 66).

is, melyekben néha történeti vagy helynevek foglalják [!], s így némi kutatásra méltó elemmel vegyítvük, máskor pedig egész tételek advák a népnek tapasztalati, vagy eszmélkedő bölcséletéből. E végre új, mintapéldákkal világosított hirdetés közre bocsátása határozottatott, a tagok közül pedig néhányan ígéretet tőnek, hogy részint le fognak másolni avagy csak vázlatban is magok által ismert vagy hallott meséket, részint fel fognak jegyezni némely töredékeket, hogy mások által, kik talán jobban emlékeznének, kiegészíttessenek.”⁷⁰

Mindebből az is kitűnik, hogy a Kisfaludy Társaság (jelenlévő) tagjai közül néhányan mesegyűjtői szerepre is vállalkoztak – névsoruk pedig meglehetősen illusztris, hiszen Bajza József, Czuczor Gergely, Garay János, Lukács Móric, Nagy Ignác, Szalay László és Vörösmarty Mihály voltak a szóban forgó ülés résztvevői.⁷¹

Henszlmann Imre értekezése a népmesék összehasonlító és történeti elemzésével azok értékét próbálta tudatosítani, és ebben az értelemben is a magyar mesekutatás alapító szövegének tekinthető. Erdélyi János nem pusztán felolvasta, majd kiadta, hanem akkor és később is irányadó munkának tekintette Henszlmann művét.⁷² Ugyanebben az évben, 1847-ben a *Népdalok és mondák* második kötetében tette közzé Erdélyi nagy tanulmányát *Népdalköltészetünkről* címmel – a „mondák”-ról egy szót sem ejtve. Ismerve ugyanakkor a Henszlmann mesetanulmányát övező nagyrabecsülését, valamint az 1847 folyamán végzett közös szerkesztői munkájukat a *Magyar Szépirodalmi Szemle* hasábjain, úgy gondolom, hogy Erdélyi Jánosnak a magyar népdalokról, Henszlmann Imrének pedig a magyarországi népmesékről 1847-ben közzétett tanulmányai voltaképpen a *Népdalok és mondák* két fő kategóriájáról szóló, egymást kiegészítő értelmezéseknek is tekinthetők.

A *Népdalok és mondák* harmadik kötete 1848 júniusában jelent meg (előszavát Erdélyi, nyilván szimbolikus gesztusként is, 1848. március 15-én

⁷⁰ *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847. aug. 8. II. (6) 94.; Erdélyi 1991: 244–245, 356; Vö. 1843–48. évi *Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek*, 1847. júl. 31., V. ülés, 1847. évi 22. pont, MTA KIK Kt. Ms. 5766: 74v.

⁷¹ Vörösmarty egyébként meglehetősen ritkán vett részt ebben az időszakban a Kisfaludy Társaság ülésén, nem elképzelhetetlen, hogy éppen a mesékről szóló felolvasás miatt látogatott el az ülésre.

⁷² Henszlmann mesetanulmányának koncepciójáról és Erdélyi értékeléséről lásd Gulyás 2017.

keltezte). A *Mondák* fejezetben megjelent húsz szövegből tíz mese kézírata található meg jelenleg az Akadémiai Kézirattárban, *Erdélyi János népköltési gyűjteménye* részeként. Ezek mindegyikét Bartók Gábor küldte Máramarosszigetről.⁷³ Mivel Erdélyi mind a tíz mesét megjelentette az utolsó kötetben, ezért a beküldött és kiadott mesék számarányát tekintve Bartók Gábor tekinthető a *Népdalok és mondák* legjelentősebb mesegyűjtőjének.

Bartók Gábor két alkalommal, összesen három füzetben küldött meséket Erdélyinek. Az első küldeményt (2. *kép*), amely két füzetből áll, Erdélyi 1847. szeptember 2-án kapta meg.⁷⁴ (A III. kötet anyaga egyébként már 1847 nyarán készen állt, a Kisfaludy Társaság július 31-én tartott ülésén Erdélyi már a közelgő nyomdai munkálatokat is bejelentette.⁷⁵) Bartók első kézíratos füzete négy,⁷⁶ a második három mesét tartalmaz.⁷⁷

⁷³ „Szigeth, szabad koronai város Máramaros vmegyében, [...] A házak száma 857, melyek közt sok csinos épület látható. Van itt romai és görög kath., és reform. anyatemplom, synagóga, reform. lyceum, kath. gymnasium, takarékpénztár, kisededóvó, b. Stojka erdélyi püspök által alapított árpolda 12500 v. f. tőkével; házankénti koldulást megszüntető egyesület 1800 pft. tőkével, piarista zárda, kir. kamara igazgatói lak, nagy cancellaria, kir. erdőtisztviség cancelláriája, városház, nemesi és királyi nagy vendégfogadó, sör-szesz- és ecetgyár, több mulatóhelyek [...] 1846-ban olvasó társaság is alakult s már 200 kötetnyi könyvtárral birt. Népeisége a városnak 6336 lélek, kik közt romai katolikus 2119, görög katolikus, 1225, 1978 ref., 50 ágostai, 964 izraelita. A nyelv főleg magyar, aztán oláh, orosz és német. A lakosok a földművelést szorgalmasan folytatják; s ezenkívül van itt 716 kézműves, 117 kereskedő, 6 művész. A valóságos polgárok száma volt 1846-ban 311” (Fényes 1851. IV: 129–130).

⁷⁴ *Mondák I^{ső} és II^{dik} küldemény Bartók Gábortól*. 1847. M. Szigetről. MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169.

⁷⁵ „A népdalok szerkesztője jelenté, hogy a Népdalok III. kötetét is elkészítette sajtó alá, s nyomtatását minél előbb megkezdeti”. 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1847. júl. 31., V. ülés, 24. pont, MTA KIK Kt. Ms. 5766: 75r. Az ezt követően (a 164. tételtől) beérkező anyagok (így talán Bartók meséi is, amelyek a 169. és 173. számon szerepelnek) talán egy további kötetbe kerültek volna be eredetileg, vagy a kiadás elhúzódása miatt pótlólag lettek beillesztve a harmadik kötetbe.

⁷⁶ A kéziratban szereplő mesék címe, típusa, valamint a *Népdalok és mondák*ban közölt szövegváltozatok adatai: 1. *Monda A' Pellikán madárról*, MNK 0463A**+AaTh 550+AaTh 556F* (Erdélyi 1848: 6. sz. 241–252); 2. *Monda. Az özvegy emberről, 's árva lányáról*, MNK 2100C*+AaTh 510A+AaTh 408+AaTh 1961A* (Erdélyi 1848: 7. sz. 252–262); 3. *Monda. A' titkolodzó kis fiúról és az ő kis kardjáról*, MNK 725A* (Erdélyi 1848: 8. sz. 262–274); 4^{ik} *Monda. A' Diákok meg a' szegény ember*, AaTh 1539+AaTh 1535A (Erdélyi 1848: 10. sz. 278–286).

⁷⁷ *I^{ső}-Monda-1. A' Félelemkereső*, AaTh 401A+AaTh 326 (Erdélyi 1848: 12. sz. 289–299.); *II^{dik} Monda. A' szegény ember és a' király*. AaTh 569+AaTh 563 (Erdélyi 1848: 13. sz. 299–306); *III^{dik} Monda A' három királyfiu; a' három sárkány és a' Vasorrú bába*, AaTh 300A+AaTh 301B+AaTh 302A* (Erdélyi 1848: 4. sz. 225–235).

A kéziratban mindegyik mesének van címe; ezeket Erdélyi megtartotta a kiadás során. Bartók második küldeményét és benne a harmadik, mesét tartalmazó füzetet három hónap múlva, 1847. december 13-án vette át Erdélyi.⁷⁸ Ebben a füzetben további három szöveg olvasható.⁷⁹

A Bartók első füzetében olvasható meséket – a kézírások tanúsága alapján – többen írták le, míg a második és a harmadik füzet egy kézírásának tűnik. Az első füzet több személytől származó meséi folytonosan következnek egymás után, ezt a füzetet nyilvánvalóan kifejezetten erre a célra hozták létre (varrták össze lapokból), és a meselejegyzők egymást követve jegyezték be a meséket. Mivel Bartóktól egyelőre nem ismert, illetve nem hozzáférhető olyan 1840-es évekből származó autográf levél, amelynek írásképevel összevethető lenne a meselejegyzők kézírása, így nem lehet eldönteni, melyik mesé(ke)t írta le ő maga, és melyek azok, amelyek más személyek lejegyzése nyomán kerültek papírra. Mindenesetre Bartók Gábor neve alatt kerültek Erdélyihez.

A második füzet három meséjét egy személy írta le, aki a szövegek végén lokalizálta azokat: „Ugocsa Megyéből”, „Ugocsa megyei”, „Máramarosból”. Mivel Bartók Gábor Máramarosszigeten volt a református kollégium tanára (ezt jelezte is küldeménye borítólapján), ezért ez újfent rámutat arra a problémára, hogy nem igazán tudni, Erdélyi gyűjteményében (és az „érdemes beküldő urak” kézírataiban) mire is utalnak a helynevek. A lejegyzés helyét, a szöveggazda lakhelyét vagy a szöveg elterjedtségét, forrását, feltételezett eredetét jelölik-e? Ugyanazon füzetben belül a helynevek változtatása nyilvánvalóan az utóbbi esetre utalhat. Mindenesetre e szövegek a *Népdalok és mondák* előző köteteinek egy hiányosságára is választ adtak, hiszen mind Máramaros, mind Ugocsa azon megyék közé tartoztak, „honnan vagy semmi, vagy képzelhetlenül kevés jött be” – ahogyan Erdélyi János írta 1846 áprilisában a Kisfaludy Társaság újabb népköltési gyűjtésre vonatkozó felhívását indokolva (Erdélyi 1991: 232).

A Bartók Gábor küldte harmadik füzet újabb három meséjét megint csak egy személy írta le, aki azonban – legalábbis a kézírás alapján – nem

⁷⁸ *Mondák III^{dik} küldemény Bartók Gábortól M. Szigetről 1847. évben.* MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/173.

⁷⁹ *A' Világ' szép asszonya.* AaTh 709+AaTh 706 (Erdélyi 1848: 1. sz. 195–212); *A' Király és az Ördög.* AaTh 313A+AaTh 425A (Erdélyi 1848: 3. sz. 218–225); *A' Király és Inasa.* AaTh 306 (Erdélyi 1848: 5. sz. 235–240).

azonos a második füzet lejegyzőjével. A harmadik füzet első meséje az egyetlen olyan szöveg a kéziratban, amelyben a lejegyzőtől eltérő kéz javításai láthatók, méghozzá legalább egy esetben olyan jellegű javítás, amely túlmegy azokon az általában helyesírási jellegű korrekciókon, amelyek Erdélyi János egyébként meglehetősen minimális mértékű szerkesztői szövegformálását jellemzik.

A' Világ' szép asszonya – amely valójában a *Hófehérke*-mese egyik első, magyar nyelven kiadott változata – kéziratában pár sort tett zárójelbe ceruzával valaki: „Légy a' mi házunknak ékessége, a' mi szemünknek gyönyörűsége: (nemesítsd vad indulatainkat szemed' kedves pillantásával, szelidítsd lelkünket ajkad' gyönyörű beszédével;) mi szemednek, szádnak tetszik, elhozzuk akárhonnán, hol csak ember jár;”⁸⁰ – a *Népdalok és mondák*ban kiadott meséből hiányoznak a zárőjelezett (talán dagályosnak ítélt) sorok.⁸¹

A több kézírás, illetve egy kéziratosszerűen belül több személy kollaborációja felveti annak lehetőségét, hogy Bartók, a máramarosszigeti református gimnázium oktatója esetleg a legkézenfekvőbb helyi literátus mikroközösséget, vagyis a Máramarosszigeten tanuló diákokat vonta be a meselejegyzésbe.⁸² A kollégiumi diákok népköltési gyűjtésére a 19. század derekán több példát is ismerünk Marosvásárhelytől Kolozsváron és Nagyenyeden át Sárospatakig (Olosz 2006; Olosz 2018; Szabó 2009). A helyi értelmiség népköltési gyűjtés iránti érzékenységét/hajlandóságát jelzi, hogy ebben az időben Máramarosszigeten például Bartók Gábor tanártársa volt a nagykállói születésű Szilágyi István is,⁸³ a korábbi nagyszalontai rektor, aki 1845-ben maga is küldött be Erdélyinek szabolcsi népdalokat,⁸⁴ sőt, ő volt az, aki 1847 tavaszán külön felhívta a

⁸⁰ MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/173: 5v.

⁸¹ A kiadott szöveg: „Légy a mi házunk ékessége, a mi szemünknek gyönyörűsége, mi szemednek szádnak tetszik, elhozzuk akárhonnán, hol csak ember jár;” (Erdélyi 1848: 200). A kézirat 11v. oldalán a szöveg: „kiáltozott mi istentelen kéz rabolta el az ő Istenét?!” Itt az *Istenét* szó ceruzával bekarikázva, mellette ceruzával bejegyzés: *angyalát?* A kiadott meseszövegben az *Istenét* helyett az *angyalát* szó szerepel (Erdélyi 1848: 207).

⁸² Az Erdélyinek küldött dalgyűjtemények is azt tanúsítják, hogy a gyűjtők egy része, papok és tanítók, diákok segítségét vették igénybe a szövegek összeírásához (Csörsz 2017: 18–19).

⁸³ Bartók Gábor és Szilágyi István egyazon helyen tanítottak (Kardos 1885: 53).

⁸⁴ „71. Szabolcs déli oldaláról Szilágyi István 19 népdalt.” Erdélyi 1846: X.; MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/71.

népmeseírási problémákkal küszködő Arany János figyelmét a *Népdalok és mondákra*.⁸⁵

Erdélyi János tehát mind a tíz, Bartók Gábor küldte mesét kiadta a harmadik kötetben. Azonban a második kötettől eltérően, ahol is Eperjesy Ferenc, illetve Kürti Mihály meséit külön-külön egységként adta közre, még hozzá (legalábbis amennyire az Kürti meséi esetében ellenőrizhető) a kéziratos füzet sorrendjében, Bartók meséinél eltért ettől a gyakorlattól, és a szövegeket (a kéziratos változathoz képest) más sorrendben, illetve más gyűjtőktől származó mesék közé ékelve közölte. Így például a *Népdalok és mondák* harmadik kötetében a *Mondák* fejezet Bartók harmadik füzetének első és második meséjével kezdődik, majd ezt a második füzet harmadik meséje követi, és így tovább.

Az Erdélyi Jánosnál egy évvel idősebb Bartók Gábor (1813–1876) Szatmár megyében született, Encsencsen; édesapja – Szinnyei József tudósítása szerint – iskolamester volt. Bartók, akárcsak Erdélyi, a sárospataki református kollégium diákja volt 1823-tól. 1838-ban fejezte be tanulmányait, s ezután Máramarosszigetre került, ahol előbb elemi tanító volt, majd 1841-től a költészeti és szónoklati osztályok tanára (Szinnyei 1891). Az Erdélyinek küldött első kéziratos füzete végén a „Bartók Gábor Költészet prof.” aláírás szerepel.

Nyilván a sárospataki kollégiumból ismerhették egymást Erdélyivel; bár kapcsolatuknak kevés nyoma maradt. Bartók Gábortól nem szerepel levél az Erdélyi János levelezését tartalmazó kétkötetes kiadványban, ám a kiadatlan levelek regesztája szerint 1844 februárjában levelet írt Erdélyinek, annak verseire gyűjtven előfizetőket.⁸⁶ A következő és egyben eddig utolsó ismert levelét pedig már a szatmárnémeti református gimnázium igazgatójaként írta 1857-ben, ezúttal az Erdélyi szerkesztette *Sárospataki Füzetek* előfizetőinek listáját csatolva.⁸⁷ Mindkét fennmaradt

⁸⁵ „»Rózsát és Ibolyát« nem ismerem: de arra mindenesetre kérem, kinszeritem k[edves] b[arátom]; hogy a *pusztai embereket meséltesse meg!* Arról p[ed]ig, hogy valamelyik lap – ingyent kapjon: álmodni sem kel[em]. – »Tíz-tizenöt mese« s *kiadót neki!* Kapunk már arra! Ott lesz *Magyar M.* ki a »*Népdalokat*« kiadta. Ajánlólul még a Kisf. Társaságot is meg lehetne majd kérni... Azonban, vegye figyelmébe é[des] b[arátom] a *nép* *schemákat* is a *verselésben*. Meg vannak-e a *Népdalok?* I. II. köt. = 1 f. 20 rpp. a *két kötet* 60–70-ivnyi.” Szilágyi István Arany Jánoshoz. Máramarossziget, 1847. márc. 12. (Arany 1975: 68) Magyar Mihály a *Népdalok és mondák* 2. kötetének kiadója volt.

⁸⁶ Erdélyi 1960: 489. (Máramarossziget, 1844. február 19.)

⁸⁷ Erdélyi 1962: 554. (Szatmár, 1857. június 5.)

levele arról tanúskodik, hogy Bartók a szerző-szerkesztő Erdélyi Jánosnak segítségével volt abban, hogy szépirodalmi vagy teológiai/pedagógiai munkái eljuthassanak közönségükhöz.

Az 1840-es évek első felében Bartók Gábor a vezető pesti divatlapok közül a *Regelő Pesti Divatlap*ban egyebek mellett a máramarosi román (Bartók 2006a), az *Életképek*ben pedig a ruszin népeletről (ünnepi szokások, öltözék, tánc, dal, hiedelmek, életmód stb.) tett közzé (Bartók 2006b) olvasmányos, csevegő, alapvetően könnyed (néha mégis körülményes) stílusú, ám informatív beszámolókat. „Bejártam én már Ungot Bereget: mindenütt a nép volt legkedvesebb tárgyam” (Bartók 2006b: 261) [...] „a népismertetőnek keresnie kell [...] útát, mellyen – tetszése szerint – gyalog vagy szekéren népéhez juthasson, mellyet helyes vagy balszokásaival együtt, emberszerető jószándékú társaival, tiszta jó akarattal s javítani törekvő szent szándokkal megismertetni kedve jó” (Bartók 2006a: 266) – írta Bartók, aki ezekkel a cikkeivel egy viszonylag új téma és szemléletmód, a hazai nemzetiségekre vonatkozó népismereti ábrázolás egyik korai képviselőjeként jelentkezett az országos sajtó egy jól körülírható szegmensében, a verses és rövidpróza irodalmi alkotásokat, a kulturális, tudományos, valamint a társasági élet híreit és divatképeket közlő divatlapokban.⁸⁸

Erdélyi János 1851-ben, *Gyűjtsük a hazai népszokásokat* című írásában a „népszokási közlemények” megjelentetésére ösztönző írásában említette meg, vagy inkább emelte ki Bartókot, elismerően: „(v)olt idő, mikor e részben sok jó iratott elszórva, melyeket most igen sok bajba kerül, mindamellet nem lehetlenség, összeszedni. Azonban az irodalom valami lázt kapott, sületlen novellák, melyeket könnyű volt írni, nehéz olvasni, szorítják ki az efféle iratokat közönségünk szeme elől; újdondászat, szójáték, élcelés, elmeftuttatás lőn a divatlapok tölteléke, s csak sajnálni lehetett, hogy például oly leírások, minők Bartók Gáboréi voltak a felső Tisza mellől évek előtt, mind gyéribben fordultak elő” (Erdélyi 1991: 258. – Kiemelés: G. J.).

⁸⁸ Paládi-Kovács Attila szerint a nemzetiségek népelete iránt érdeklődő, 1810–1824 között született szerzők (Hölbling Miksa, Garay János, Szép Ferenc, Lauka Gusztáv, Benczur János, Oroszhegyi Józsa, Sávoly Lajos, Szabó Károly, Szárics Jenő) írásainak közös vonása volt, hogy a reformtörekvések, illetve a vidéki társadalom és gazdaság állapota közötti ellentmondásokra, az iskolai oktatás hiányosságaira is kitértek cikkeikben (Paládi-Kovács 2006: 16–17).

Bartók Gábor tehát a sárospataki kollégium révén személyes ismerőse volt Erdélyi Jánosnak, emellett pedig az 1840-es években megjelent cikkei tanúsága szerint kifejezett érdeklődést mutatott a népelet és a népköltészet iránt. A nyelvterület északkeleti részén tanítóként, majd református kollégiumi tanárként, igazgatóként, helytörténeti és népismereti cikkek szerzőjeként azon vidéki értelmiségiek egyike volt, akik számottevő szerepet játszottak a népköltési szövegek megörökítésében. Eperjesy Ferenc a népköltészet jelentőségét felismerő egyházi, Bartók Gábor pedig a világi értelmiségiek jellegzetes képviselője a *Népdalok és mondák* mesegyűjtői közül.

A Bartók Gábortól származó tíz mesétől eltérően a *Népdalok és mondák* harmadik kötetében megjelent további kilenc (prózai, illetve dramatikusan) szöveg (nyolc mese és egy dialógus) kézírata hiányzik; gyűjtőjük ismeretlen. Erdélyi János az 1848-ban megjelent harmadik kötet végén már nem adta meg az egyes szövegek (véltető) származási helyét sem.

A szóban forgó kilenc szöveg közül egyetlen kiadott meséhez rendelhetünk hozzá feltételesen gyűjtőt és helyszínt: a 14. számú mese⁸⁹ címe (*Mátyás király arany gyapjas báránya*) tulajdonképpen azonos egy olyan szövegével, amelyet Erdélyi még az első kötetben sorolt fel a beérkezett anyagról készített lajstromában: „88. Császár F. Abony tájékarul közle néhányat és egy mondát Mátyás k. aranygyapjas bárányáról” (Erdélyi 1846: X.). *Császár F.* ez esetben Császár Ferencre (1807–1858), a korszak ismert írójára utalt. Ma talán inkább Petőfi költészetének egyik legfőbb korabeli kritikusaként tartja számon az irodalomtörténet-írást (Petőfi 1845-ben *Császár Ferenc ónagyságához* című gúnyos versében állított emléket ellentétüknek), ám Gaal Józsefhez hasonlóan Császár Ferenc is az 1840-es évek egyik népszerű, elsőrangúként klasszifikált írója, valamint a Kisfaludy Társaság és az MTA levelező, majd tiszteleti tagja volt, miközben kiemelkedő jogászkarriert futott be (1846-tól a Hétszemélyes Tábla bírója volt).⁹⁰ Bár Császár azok közé tartozott, akik szerint

⁸⁹ Erdélyi 1848: 14. sz. 306–312; AaTh 889

⁹⁰ Császár Ferenc Zalaegerszegen született, ahol édesapja csizmadia volt. Császár Ferenc szülővárosában, majd Kőszegen, Sopronban és Szombathelyen végezte iskoláit. Pannónhalmán a bencés rend tagja lett, itt Guzmics Izidor gyakorolt rá nagy hatást. 1824-ben kilépett a rendből, a gróf Draskovich-családnál volt nevelő, majd pesti és zágrábi hittudományi és jogi tanulmányok után Fiumében kezdte meg tanári majd jogász pályafutását. Az 1840-es évek elején költözött Pestre. 1826-tól jelentek meg írásai. Versei kötetbe rendezve 1841-ben, novellái 1846-ban láttak napvilágot (Szinyei 1893a, Litványi 1931).

a népköltészet a műköltészethez *képest* másodrendű értékkel bír,⁹¹ ám ez nem akadályozta meg abban, hogy a Kisfaludy Társaság gyűjteménye számára népköltési alkotásokat jegyezzen le.

A Kisfaludy Társaság 1845. november 29-én tartott üléséről készített jegyzőkönyvből Császárral kapcsolatban nemcsak arról értesülhetünk, hogy Marczibányi Lajosné őt nevezte meg örökös megbízottjaként a Kisfaludy Társaságnál tett jutalomra nézve, hanem arról is, hogy Császár ezen az ülésen fel is olvasott „egy mondát Mátyás király aranygyapjas bárányáról”, amit a jelenlévő tagok (Schedius Lajos, Bajza József, Nagy Ignác, Gaal József, Henszlmann Imre, Székács József, Tóth Lőrinc és természetesen Erdélyi János) elismeréssel nyugtáztak.⁹²

Nem tudni, hogy az „Abony tájékáról” lokalizáció csak a dalokra, vagy erre a novellamesére is vonatkozik-e. Az viszont látható, hogy Erdélyi János elvileg akár már a *Népdalok és mondák* első vagy második kötetébe is beilleszthette volna ezt a mesét (hasonlóan a Kisfaludy Társaság ülésén pár héttel korábban Gaal József felolvasta tündérmeséhez), hiszen 1845 őszen már rendelkezésére állhatott a szöveg (korábban tehát, mint Eperjesy, Kürti vagy éppen Bartók meséi). Nem így tett, és erre vonatkozó reflexiói és egyéb források hiányában nem dönthető el, hogy döntése koncepcionális vagy technikai jellegű volt-e.

Ezért csupán feltevésként említhető meg, hogy ha Erdélyi kiemelt helyen (a gyűjtemény legelső meséje gyanánt, szemléltető jelleggel) a kevés rendelkezésére álló szövegből mégis Gaal és nem Császár meséjét szerepeltette, annak egyik oka talán az lehetett, hogy a Gaal lejegyezte szöveg tündérmese, sőt, ennek archaikusabbnak tartott, hősmesei jegyeket felvonultató típusa, olyan jellegzetes motívumokkal és szereplőkkel, mint az élesztőfű, az álnok veres vitéz, a hétfejű sárkány, a valódi bajnok kilétét bizonyító sárkányfogak, az álhős alól kiugró vánkосok stb. Ilyen jellegű mesék magyar nyelven a hivatásos írásbeliség, szépirodalom színterén mindaddig csak elvétve jelentek meg.

A Császár Ferenc lejegyezte, Mátyás király aranyszőrű bárányáról szóló mese viszont olyan novellamese, amely egy már a 18. század végétől

⁹¹ A népköltészet értékéről, valamint a népköltészet és szépirodalom viszonyáról alkotott 1840-es évekbeli nézetekről lásd Korompay 1995.

⁹² 1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek, 1845. nov. 29., VIII. ülés, 54. pont, MTA KIK Kt. Ms. 5766: 51v.

jól érzékelhető irodalmi hagyományhoz kapcsolódott. A Mátyás királyról szóló regék, mesék az 1790-es évektől a sajtóban (pl. a *Magyar Hírmondó* hasábjain), önálló kötetben (Kis János: *Kellemes időtöltésre való elemés nyájasságok, úgymint egynéhány regék Mátyás Királyról*) vagy éppen színműként (Pálóczy Horváth Ádám: *A tétényi leány Mátyás királynál*) egyaránt felbukkantak (Kríza 2007).

A harmadik kötetben további hét mese jelent meg: *A két testvér*,⁹³ *A kívánságok*,⁹⁴ *A csuda-béka*,⁹⁵ *Nefélj Jancsi*,⁹⁶ *Juhász Palkó*,⁹⁷ *Zsvány Gyuri*,⁹⁸ *Az ördög és a vörös sapka*.⁹⁹ E szövegek kapcsán pedig valóban csak feltevésekkel élhetünk gyűjtőjük (már amennyiben egyetlen gyűjtőtől származtak) személyére nézvést.¹⁰⁰

Legkésőbb 1846 szeptemberében Erdélyi János megkapta Kürti Mihály egy újabb, meséket tartalmazó kéziratát, amely azonban lappang.¹⁰¹ Nem tudni, hogy ez hány mesét tartalmazott, és azt sem, felhasználta-e Erdélyi a rendelkezésre álló mesegyűjteményt.

A *Népdalok és mondák* harmadik kötetében Bartók Gáborén kívül csupán egyetlen, elbeszélő szövegeket tartalmazó kéziratról tett említést Erdélyi: „176. Obernyik Károly Népregék czim alatt mondákat” (Erdélyi 1848: VI). Ez a kézirat azonban szintén hiányzó tételként szerepel az Akadémiai Kézirattárban, bár Obernyik Károly neve alatt egy dalgyűjtemény megtalálható ugyanitt.¹⁰² Nem tudni, hogy az Obernyik használta *néprege*, illetve az Erdélyi használta *monda* szó ez esetben milyen műfajú szövegekre vonatkozik (vagyis a mai műfaji terminusokkal élve mon-

⁹³ Erdélyi 1848: 9. sz. 274–278, MNK 1961G*+AaTh 450+MNK 1961B(1)*.

⁹⁴ Erdélyi 1848: 11. sz. 286–288, MNK 2100F*+MNK 750AI*

⁹⁵ Erdélyi 1848: 15. sz. 312–314, AaTh 440

⁹⁶ Erdélyi 1848: 16. sz. 315–319, AaTh 326A*

⁹⁷ Erdélyi 1848: 17. sz. 319–324, AaTh 301B

⁹⁸ Erdélyi 1848: 18. sz. 325–328, MNK 2100C*+MNK 2100C*+MNK 1829C**+AaTh 1525D+AaTh 1525A

⁹⁹ Erdélyi 1848: 19. sz. 328–329, AaTh 656*

¹⁰⁰ Éppen e hét meséből az 1850-es évek elején több ponyvára került (Domokos M. 2015: 47–53).

¹⁰¹ A Kisfaludy Társaság 1846. szeptember 26-án tartott ülésén Erdélyi már a beérkezett küldemények között számolt be a 147. tételről: „Mesék ujobban Kürti Mihálytól, és egy dal hangjegyekkel.”, *1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek*, 1846. szept. 26., V. ülés, 34. pont, MTA KIK Kt. Ms. 5766: 63v. Ugyanez: Erdélyi 1847: VIII.

¹⁰² *Dalgyűjtemény Kölcsey Ferencz irományaival Obernyik Károly thékájából*. MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/186.

dára vagy mesére utal-e). Obernyik Károly (1814–1855) Gaal Józsefhez és Császár Ferenchez hasonlóan a korszak egyik elismert és sikeres írója volt. A Kömlődön (Komárom vármegye) született, de Hajdúnánáson nevelkedett Obernyik a debreceni kollégium elvégzése után Kölcsey Ferenc unokaöccsének, Kölcsey Kálmánnak lett nevelője Csekén, emellett Kölcsey Ferenc titkáráként működött, Kölcsey halála után pedig a hagyaték gondozója (sőt, egy ideig tulajdonosa) volt.¹⁰³ Az 1840-es években Pestre költözött, s tagja lett a Tízek Társaságának, melyet Petőfi alapított 1846 tavaszán a romantika irodalmi programjának és egy irodalmi generációváltásnak érvényre juttatása érdekében. Novellái mellett elsősorban Obernyik drámái (*Főúr és pór*, *Örökség*) arattak kritikai és közönségsikert (Faragó 1898, Szinyei 1903, Luxemburger 1929–1930). Mint Császár Ferenc és Obernyik Károly példájából látható, a *Népdalok és mondák* számára népmeséket, népregéket küldő gyűjtők a korabeli irodalmi elit kifejezetten eltérő ízlésű és értékeket valló közösségeihez tartozhattak.

A *Mondák* fejezet utolsó, *Az ördög és a zsidó* címet viselő szövege nem mese és nem is monda. Egy olyan, prózai és verses részek váltakozásából álló dialógus, amely erőteljesen magán viseli az írásos eredet, a költészeti hagyomány (esetleg az iskoladrámák) hatását, emellett befejezetlennek tűnik (vagy részletnek egy nagyobb műből). Utolsó, záró motívuma azonban jól ismert a mesékben is: az otthonától távollévő apa nem tudván arról, hogy felesége gyermeket vár, elígéri meg sem született gyermeküket az ördögnek/tündérkirálynak (Mot S222. *Man promises / sells child in order to save himself from danger or death*). Az összetett szüzséjű, dramatikus eredetre utaló 18. századi szöveg konkrét forrása egyelőre ismeretlen.¹⁰⁴

¹⁰³ Obernyik Károlynak a Kölcsey-hagyaték utóéletében betöltött szerepéről, valamint a Kölcsey-kéziratok és az Obernyik-kéziratok szétszóródásáról, illetve összekeveredéséről lásd Fried 1993.

¹⁰⁴ Az állatbőrökkel kereskedő, jellegzetes beszédű zsidó árus alakja szerepel pl. Csonkai *Cultura* és *Gerson* című vígjátékaiban is, de a *Népdalok és mondák*ban kiadott szöveg pontos forrását egyelőre nem sikerült azonosítani. E helyt is szeretném köszönetet kifejezni Küllös Imolának a szöveg azonosításában nyújtott segítségéért, valamint Medgyesy Norbert, Demeter Júlia és Csörsz Rumen István tanácsaiért.

Összegzésként

Az első magyar népköltési gyűjteményben a *Mondák* fejezetekben összesen 35 szöveg jelent meg, melyek közül 33 meseként, egy történeti mondaként klasszifikálható, egy pedig egy közismert mesei motívum köré épülő dialógus. A 33 kiadott meséből 16 mese kézírata található meg az Akadémiai Kézirattárban (ezek Kürti Mihály és Bartók Gábor gyűjtései).

A *Népdalok és mondákban* olvasható mesék egyértelműen azonosítható gyűjtői közé tartozik Bartók Gábor máramarosszigeti református gimnáziumi tanár (10 kiadott mese), Eperjesy Ferenc pusztamonostori katolikus plébános (7 kiadott mese) és Kürti Mihály (6 kiadott mese). A további tíz megjelent mese feltehetően Gaal József, Császár Ferenc, Kürti Mihály és/vagy Obernyik Károly (illetve eddig nem azonosított személyek) gyűjtéséből származhat. A mesék lokalizációját a gyűjtők, illetve Erdélyi a következőképpen határozták meg: Pest, Pusztamonostor, Máramarossziget, Ugocsa, Abony.

Ami a kiadott mesék műfaji megoszlását illeti, túlnyomó többségük tündérmese, emellett néhány novellamese és tréfás mese szerepelt még a gyűjteményben. A mesék típusát tekintve úgy tűnik, Erdélyi János a szövegek kiválogatásánál nem érvényesítette azt a – 19. századi népmesegyűjteményekben később erőteljesen érvényre jutó – szempontot, mely szerint egy-egy típusnak csupán egyetlen variánsát kell közölni.¹⁰⁵ A *Népdalok és mondákban* kiadott, általában típuskombinációhoz sorolható mesék között számos ismétlődő típus fedezhető fel, de az is előfordul, hogy ugyanazon mesetípusnak két önmagában álló, teljes variánsát is közölte Erdélyi: az első kötet 2. számú meséje (feltehetően Eperjesy Ferenc gyűjtéséből), illetve a harmadik kötetben *A titkolódzó kis fiú és az ő kis kardja* címmel megjelent (Bartók Gábor gyűjtötte) mese például egyaránt *Az álmát eltitkoló fiú*-típus variánsai.

A kézíratos mesék kiadásra való előkészítése során Erdélyi János – eltérően a dalok kapcsán alkalmazott eljárásoktól – minimálisan avatko-

¹⁰⁵ A 19. század második felében intenzívebbé váló magyar népmesekiadások egyik legzetes vonása volt, hogy a szerkesztők nemhogy a maguk mesegyűjteményén belül nem közölték ugyanazon típus variánsait, hanem még azt is igyekeztek elkerülni, hogy olyan meseszövegeket tegyenek közzé, amelyek változatai korábbi gyűjteményekben megjelentek már.

zott be a szövegekbe: a kéziratos és a kiadott mesék összevetésének tanúsága szerint változtatásai leginkább helyesírási-központozási jellegűek voltak, ezen túlmenően egy-egy szót vagy mondatot érintően is ritkán módosította a beérkezett meseszövegeket.¹⁰⁶ E tekintetben Erdélyi gyakorlata meglehetősen eltért a 19. századi népmesegyűjtemények jellemző szövegközlési stratégiáitól, amelyeket ennél jóval erőteljesebb szerkesztői szövegformálás jellemezett, ami nem pusztán a mesék áttulizálására terjedhetett ki, hanem akár egyes motívumok, illetve a szüzsé módosítását is magában foglalhatta.

Az MTA Kézirattárában *Erdélyi János népköltési gyűjteménye* címen számon tartott kéziratos korpuszból tehát jelen állapotában és jelenlegi tudásunk szerint a *Népdalok és mondák*ban kiadott mesék feléneke kézirata hiányzik; megtalálhatók benne ugyanakkor olyan meseszövegek, amelyeket Erdélyi végül is nem jelentetett meg a gyűjteményben. Ezek között találhatunk legendamesét, tündérmesét, állatmesét, hazugságmeséket és falucsúfolókat. Erdélyi János szerkesztői gyakorlatának megértéséhez, valamint a népmeséről alkotott koncepciója megértéséhez ezek vizsgálatára is szükség volna.

Az a korpusz, amely a *Népdalok és mondák* szövegbázisát képezte, a magyar nyelvterület különböző régióiból, eltérő felekezeti, műveltségi háttérű gyűjtőknek a népköltészetéről alkotott változatos felfogásai mentén került lejegyzésre a szájhagyomány, valamint a kéziratos és nyomtatott populáris írásbeliség közegéből származván. Mivel a népköltészet definiálása, értékkel való felruházása (és idealizálása), valamint szövegtípusainak elhatárolása éppen ebben az időszakban kezdődött meg, nem létezett még olyan kanonizált népköltészet-koncepció, amely szükségszerűen már előzetesen meghatározta (és leszűkítette, illetve megszűrte) volna mit és hogyan kell rögzíteni, amennyiben a népköltészet dokumentálása a cél. Ezért e kéziratos források sokat emlegetett rendkívüli heterogenitása egy másik szemszögből nézve a korpusz páratlan értékét és jelentőségét tanúsítja, hiszen ebből fakadóan áll rendelkezésünkre a korabeli magyar társadalom populáris (népszerű, népi és népies) szöveggyűjteményének egyedülálló lenyomata.

¹⁰⁶ A Kürti Mihály, illetve a Bartók Gábor küldte mesekéziratok és a kiadott szövegek összehasonlításának részletesebb bemutatását lásd Gulyás 2014.

Szakirodalom

Almási István

2014 19. századi kottás dalgyűjtemények tartalmi hasonlóságai és különbségei. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (5) 654–660.

Arany János

1975 *Arany János Összes Művei. XV. Arany János levelezése (1828–1851)*. Sajtó alá rendezte Sáfrán Györgyi. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Badics Ferenc

1881 *Gaal József élete és munkái*. Aigner Lajos, Budapest.

Bartók Gábor

2006a A mármarosi oláhok. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *A nemzetiségek néprajzi felfedezői*. Válogatta, szerkesztette, az életrajzokat és a bevezető tanulmányt írta Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 266–270.

2006b Mármarosban, Sziget- és környékén lakó oroszok. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *A nemzetiségek néprajzi felfedezői*. Válogatta, szerkesztette, az életrajzokat és a bevezető tanulmányt írta Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 260–265.

Csörsz Rumen István

2010 Toldy Ferenc küldeménye Erdélyi János *Népdalok és mondák* című kötetéhez. In: Hites Sándor – Török Zsuzsa (szerk.): *Építész a kőfejtőben. Tanulmányok Dávidházi Péter 60. születésnapjára*. reciti, Budapest, 321–343.

2014 *A Népdalok és mondák* közköltészeti forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (5) 611–628.

2016 *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig. Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*. Universitas, Budapest.

2017 Arany János dalgyűjteménye és a debreceni kollégium. In: Czieger András (szerk.): *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!” Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*. MTA BTK–OSZK–Universitas Kiadó, Budapest, 9–35.

Dávidházi Péter

2004 *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, Budapest.

Domokos Mariann

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Domokos Pál Péter (szerk.)

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” *Kájoni János: Cationale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások.* Összeállította Domokos Pál Péter. Szent István Társulat, Budapest.

Eperjesy Ferencz

1845 (Megyei közlés.) *Religio és Nevelés.* II. (42) máj. 29. 356–357.

Erdélyi János

1846 *Népdalok és mondák.* I. Beimel József, Pest.

1847 *Népdalok és mondák.* II. Beimel József, Pest.

1848 *Népdalok és mondák.* III. Magyar Mihály, Pest.

1855 *Magyar népmesék.* Heckenast Gusztáv sajátja, Pest.

1960 *Levelezése.* I. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 2.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

1962 *Levelezése.* II. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 3.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

1991 *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások.* Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona, a jegyzeteket készítette T. Erdélyi Ilona és Szathmári István. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 13.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Faragó Márton

1898 *Obernyik Károly.* k. n. [Róth Nyomda], Losoncz.

Fényes Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik.* III. és IV. kötet. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pesten.

Fórizs Gergely

2014 Erdélyi János irodalmi kánonjának eszmei alapjai az 1840-es években. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (4) 491–506.

Fried István

1993 A Kölcsey-filológia időszerű kérdései: kiadástörténeti adalékok. *Irodalomtörténet* LXXIV. (3) 347–376.

Gaal, Georg von

1822 *Märchen der Magyaren.* Bearbeitet und herausgegeben von G. G. Druck und Verlag von J. B. Wallishausser, Wien.

Gaal György

1857 *Magyar népmese-gyűjteménye*. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc. I. Pfeifer Ferdinánd sajátja, Pesten.

Gaborják Ádám

2006 Nyomatás, tér, lezárás? Paratextualitás és mediatisáltság Erdélyi János népdalgyűjteménye kapcsán. In: Hász-Fehér Katalin (szerk.): *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*. (Klasszikus-magyar-irodalom-történet, Tanulmányok, 2.) Tiszatáj Könyvek, Szeged, 277–316.

Gegő Elek

1838 *A' moldvai magyar telepekről*. A' Magyar Tud. Academia elébe terjesztve P. Gegő Elek, Sz. Ferencz' szerzetebeli magyar hitszónok, 's magyar tudós társasági levelező tag által. Két todalékkal 's Moldvaország abroszával. A' Magyar Királyi Egyetem' betűivel, Az Academia' költségein, Budán.

Gönczy Monika

2005 Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kéziratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem kézirattárában. In: Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): *„Et in Arcadia ego.” A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*. (Csokonai Könyvtár, 36.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 468–480.

2009 Örült beszéd – de van benne rendszer (?) Kelecsényi József magyar mitológiája. In: Csörsz Rumen István – Hegedüs Béla – Vaderna Gábor (szerk.): *Margonauták. Írások Margócsy István 60. születésnapjára*. reciti, Budapest, 288–297.

Gulyás Judit

2006 „...úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a' Galériákban a' Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai”: A Muzáron, Élet és Literatura mese-közlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833). In: Vargyas Gábor – Ekler Andrea – Mikos Éva (szerk.): *Teremtés: Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. L' Harmattan–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest–Pécs, 497–547.

2010 „...mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában. Akadémiai Kiadó, Budapest.

2014 Erdélyi János meseértelmezéséről. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (5) 629–653.

- 2017 A magyar mesekutatás kezdetei. Henszlmann Imre komparatív tipológiai és szimbolikus mitológiai mesetanulmányának koncepciója. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szerkes NIKOLETTA (szerk.): *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. Fialat Írók Szövetsége, Budapest, 131–168.
- Hajagos József
1998 Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban. (1848. március–június) *Aetas XIII.* (2–3) 24–53.
- Jarábik-Lang Anna
2017 A szerkezet mint olvasati lehetőség a *Népdalok és mondák I.* (1846) *Történeti és nemzeti dalok* című fejezetében. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 5. reciti*, Budapest, 305–319.
- Jókai Mór
1881 Jókai Mór a saját írói pályájáról. *A Hon XIX.* (90) ápr. 1. [2.]
1900 Visszaemlékezések Vörösmartyra. *A Pesti Hirlap* eredeti tárczája Jókai Mórtól. I. Az apai háznál. *Pesti Hirlap XXII.* (321/7283.) 1.
- Kardos Károly
1885 Emléklapok Szilágyi Istvánnak. In: Várady Gábor (szerk.): *Szilágyi-album*. Irták Szilágyi István volt tanítványai. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 46–55.
- Korompay H. János
1995 Kritikatörténet, népköltészet és népiesség. *Holmi VII.* (11) 1620–1628.
1998 A „jellemzetes” irodalom jegyében. *Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*. Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, Budapest.
- Kríza Ildikó
2007 *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Küllös Imola
2014 Szikra? Fatörzs? Forrás? Adatok Erdélyi János néphagyomány-felfogásához és népköltészet-ismeretéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények CXVIII.* (5) 595–610.
2019 Közköltészeti kisszótár. A leggyakrabban használt közköltészeti fogalmak, szakkifejezések rövid magyarázata. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 7. reciti*, Budapest, 45–60.

- Litványi László
1931 *Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága*. k. n. [Forum Nyomda], Budapest.
- Lukinich Imre
1941 Eperjesy Ferenc tábori lelkész naplójegyzetei az 1848-i szerb felkelés idejéből. *Hadtörténelmi Közlemények*. MTA, Budapest, 211–245.
- Luxemburger Irén
1929–1930 *Obernyik Károly élete és munkái*. k. n. [Dunántúl Nyomda], Budapest.
- Magyar Zoltán
2018 *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex*. I–XII. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Mailáth, Johann Grafen von
1825 *Magyarische Sagen und Maehrchen*. J. G. Trassler, Brünn.
1837 *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*. I–II. Zweite Auflage. Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, Stuttgart und Tübingen.
- Milbacher Róbert
2007 A népnemzeti program elméleti alapvetése (1842 Erdélyi János: *Népköltészetről*). In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története*. II. 1800-tól 1919-ig. Gondolat, Budapest, 220–234.
- Olosz Katalin
1998 A százötven éves *Népdalok és mondák* székelyföldi anyaga és gyűjtői. *Ethnographia* CVIX. (1) 285–297.
2006 Folklórgyűjtő diákok a kolozsvári unitárius kollégiumban a 19. század végén és a 20. század elején. *Keresztény Magvető* CXII. (2) 158–168.
2018 Diákgyűjtők az erdélyi és partiumi magyar népköltészet feltárásában (1845–1990). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 26. Korszakok, életművek, események és eredmények az erdélyi néprajz kutatásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 67–105.
- Paládi-Kovács Attila
2006 Nemzetiségek néprajza a reformkorban. In: Uő (szerk.): *A nemzetiségek néprajzi felfedezői*. Válogatta, szerkesztette, az életrajzokat és a bevezető tanulmányt írta Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–23.

S. Varga Pál

2014 Erdélyi János romantika fogalmáról. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (4) 483–490.

(sz. n.)

[Jókai Mór] 1847 [„Budapesti Napló”] *Jelenkor* XVI. (18) márc. 4. 104.

Szabó Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely.

Szakál Anna (szerk.)

2020 *Önfejű unitárius lelkész – innovatív néprajzi gyűjtő. Ürmösi Sándor (1815–1872) írásos hagyatéka*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakál Anna. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Szalánszki Edit

2007 Erdélyi ereklýei: A népköltészet mint ereklýe Erdélyi János szövegeiben. In: Hajdu Péter – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Retorika és narráció*. Gondolat–Pompeji, Budapest–Szeged, 193–202.

Szilágyi Márton

2014 Erdélyi János és az irodalmi népiesség. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (4) 519–525.

Szinnyei József

1891 Bartók Gábor. In: *Uő: Magyar írók élete és munkái*. I. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 645–646.

1893a Császár Ferenc. In: *Uő: Magyar írók élete és munkái*. II. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 188–193.

1893b Eperjesy Ferenc. In: *Uő: Magyar írók élete és munkái*. II. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1366–1367.

1894 Gaal József. In: *Uő: Magyar írók élete és munkái*. III. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 901–905.

1903 Obernyik Károly. In: *Uő: Magyar írók élete és munkái*. IX. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1198–1202.

T. Erdélyi Ilona

1974 A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története. *Magyar Könyvszemle* XC. (1–2) 55–77.

1980 „Rablókiadás”, szerzői jog és könyvtárosi morál 1847-ben. *Magyar Könyvszemle* XCVI. (3) 288–294.

2015 *Erdélyi János (1814–1868)*. Kalligram, Pozsony.

Tari Lujza

2014 Szövegösszevonás és tiszta szövegekölés a *Népdalok és mondákban*. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok*, 3. reciti, Budapest, 385–420.

2017 A szülőföld hangja. Felső-magyarországi gyűjtők és gyűjtések a *Népdalok és mondákban*. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 5. reciti, Budapest, 321–344.

Tarjányi Eszter

2014 Kritikát író költő, avagy verset író kritikus. A balladateoretikus és balladaszerző Erdélyi János, valamint a meggyilkolt fonólánny története. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (4) 526–539.

Ürmösy Sándor

1844 *Az elbujdosott magyarok Oláhországban*. Utazása után írta Ürmösy Sándor. Az ev. ref. főiskola könyv- és könyvomó intézetében, Tilsch és Fia bizománya, Kolozsvárt.

Zakar Péter (szerk.)

2001 „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” *Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*. (Dél-Alföldi Évszázadok, 16.) Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

Archivális források

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár = MTA KIK Kt.

Irod. 2-r. 6/9. 143–155. *A kővé vált királyfi*.

Irod. 8-r. 206/1–235. *Erdélyi János népköltési gyűjteménye*

Irod. 8-r. 206/71. *Szilágyi István küldeménye*

Irod. 8-r. 206/90. *Borzi Nagy Iván küldeménye*

Irod. 8-r. 206/94. *Népdalok 63 drb. közli Eperjesy Ferencz Pusztá Monostorról*.

- Irod. 8-r. 206/95. *Gaal György küldeménye: Monda a három királyfiról*
- Irod. 8-r. 206/103. *Mesék Kürti Mihálytól Pestről, szám szerint 6.*
- Irod. 8-r. 206/169. *Mondák I^{ső} és II^{dik} küldemény Bartók Gábortól. 1847. M. Szigetről.*
- Irod. 8-r. 206/173. *Mondák III^{dik} küldemény Bartók Gábortól M. Szigetről 1847. évben.*
- Irod. 8-r. 206/179. *Nép Dallok össze szedte Gaal Jozsef 1828.*
- Irod. 8-r. 206/186. *Dalgyűjtemény Kölcsey Ferencz irományaival Obernyik Károly thékájából.*
- Irod. 8-r. 206/187. *Csángó népdalok Petrás Incze János összeírásában.*
- K 378/35. *Gaal József témajavaslat a Kisfaludy Társaság pályázatára*
- Ms. 1167. *Napló. írta Eperjesj Ferencz a' Heves megyei nemzeti őrsereg II^{ik} Zászló allyának táborig papja. 1848^{ik} évben.*
- Ms. 5766. *1843–48. évi Kisfaludy-Társasági Jegyzőkönyvek*

Mellékletek

A Népdalok és mondák I–III. kötetében (1846–1848) a Mondák című fejezetekben megjelent szövegek adatai

№	A kiadott szöveg		A kézirat szöveg		A szöveg lokalizációja	A szöveg gyűjtője	A szöveg műfaja	A szöveg típus-száma
	címe	lelőhelye	címe	lelőhelye				
1.	A három királyfi	Erdélyi 1846. I. k. 1. sz. 459–466.	?	?	Pest	Gaal	tündérmese	MNK 1960G**+ MNK2100F**+ +AaTh 303 +AaTh 300
2.		Erdélyi 1846. I. k. 2. sz. 466–470.	?	?	[Pusztá-] Monostor	[Eperjesy Ferenc]	tündérmese	MNK 725A*
3.		Erdélyi 1846. I. k. 3. sz. 471–473.	?	?	[Moldva]	?	történeti monda	MZ II. G 198.
4.	Az ördög és a három tót fiú	Erdélyi 1847. II. k. 1. sz. 339–340.	?	?	[Pusztá-] Monostor	[Eperjesy Ferenc]	tündérmese	AaTh 360
5.	A grofkisasszony	Erdélyi 1847. II. k. 2. sz. 340–343.	?	?	[Pusztá-] Monostor	[Eperjesy Ferenc]	novellamese	AaTh 955
6.	A szőlő szőlő, mosolygó alma és csengő barack	Erdélyi 1847. II. k. 3. sz. 343–345.	?	?	[Pusztá-] Monostor	[Eperjesy Ferenc]	tündérmese	MNK 425X*
7.	A három pomarancs	Erdélyi 1847. II. k. 4. sz. 345–348.	?	?	[Pusztá-] Monostor	[Eperjesy Ferenc]	tündérmese	AaTh 408
8.	A két legkülsőbb királygyermek	Erdélyi 1847. II. k. 5. sz. 348–352.	?	?	[Pusztá-] Monostor	[Eperjesy Ferenc]	novellamese	MNK 1961K**+ BN 615*+ AaTh 854+ AaTh 850

№	A kiadott szöveg		A kézirat szöveg		A szöveg lokalizációja	A szöveg gyűjtője	A szöveg műfaja	A szöveg típus-száma
	címe	előhelye	címe	előhelye				
9.	A láthatatlan juhászfű	Erdélyi 1847. II. k. 6. sz. 352–354.	?	?	[Pusztai-Monostor]	[Eperjesy Ferenc]	tündérmese	AaTh 306
10.	A három királykisasszony	Erdélyi 1847. II. k. 7. sz. 354–359.	Mesék. 1.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103. (1r–4r.)	Pest	Kürti Mihály	tündérmese	MNK 1961C*+ MNK 1961K*+ AaTh 327A+ AaTh 510A
11.	A három testvér	Erdélyi 1847. II. k. 8. sz. 359–362.	2.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103. (4r–5r.)	Pest	Kürti Mihály	tündérmese	AaTh 613+ AaTh 554
12.	Három becses dolog	Erdélyi 1847. II. k. 9. sz. 362–364.	3.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103. (5r–6r.)	Pest	Kürti Mihály	tündérmese	AaTh 653A
13.	A kis tátos	Erdélyi 1847. II. k. 10. sz. 364–366.	4.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103. (6v–8r.)	Pest	Kürti Mihály	tündérmese	AaTh 303A+ AaTh 327B+ AaTh 531
14.	Hamupipőke	Erdélyi 1847. II. k. 11. sz. 367–368.	5.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103. (8r–9r.)	Pest	Kürti Mihály	tündérmese	AaTh 530
15.	A koldus ajándéka	Erdélyi 1847. II. k. 12. sz. 369–370.	6.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103. (9r–10r.)	Pest	Kürti Mihály	tündérmese	AaTh 563

№	A kiadott szöveg		A kézirat szöveg		A szöveg lokalizációja	A szöveg guíftója	A szöveg műfaja	A szöveg típus-száma
	címe	lelőhelye	címe	lelőhelye				
16.	A világ szép asszonya	Erdélyi 1848. III. k. 1. sz. 195–212.	10. A ' Világ' szép asszonya.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/173; III. füzet, 1. sz. (2r–15r.)	[Máramaros-sziget]	Bartók Gábor	tündérmese	AaTh 709+ AaTh 706
17.	A kezetlen lány	Erdélyi 1848. III. k. 2. sz. 212–217.	?	?	?	?	tündérmese	AaTh 706+ MNK 400A*
18.	A király és az ördög	Erdélyi 1848. III. k. 3. sz. 218–225.	A' Király és az Ördög.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/173; III. füzet, 2. sz. (15r–20v.)	[Máramaros-sziget]	Bartók Gábor	tündérmese	AaTh 313A+ AaTh 425A
19.	A három királyfi, a három sárkány és a vasorrú bába	Erdélyi 1848. III. k. 4. sz. 225–235.	III ^{ésk} Monda A' három királyfiu; a' három sárkány és a' Vasorrú bába.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169; II. füzet, 3. sz. (14v–22r.)	Máramarosból	Bartók Gábor	tündérmese	AaTh 300A+ AaTh 301B+ AaTh 302A*
20.	A király és inasa	Erdélyi 1848. III. k. 5. sz. 235–240.	A' Király és Inasa.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/173; III. füzet, 3. sz. (20v–24v.)	[Máramaros-sziget]	Bartók Gábor	tündérmese	AaTh 306
21.	A pelikán madárról	Erdélyi 1848. III. k. 6. sz. 241–252.	1 Monda. A' Pelikán madárról.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169; I. füzet, 1. sz. (1r–8v.)	[Máramaros-sziget]	Bartók Gábor	tündérmese	MNK 463A**+ AaTh 550+ AaTh 556F*

№	A kiadott szöveg		A kéziratok szöveg		A szöveg lokalizációja	A szöveg gyűjtője	A szöveg műfaja	A szöveg típus-száma
	címe	előhelye	címe	előhelye				
22.	Az özvegy ember és az árva lány	Erdélyi 1848. III. k. 7. sz. 252–262.	2. Monda. Az özvegy emberről, 's árva lányáról.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169; I. füzet, 2. sz. (9r–16r)	[Máramaros-sziget]	Bartók Gábor	tündérmese	MNK 2100C*+ AaTh 510A+ AaTh 408+ AaTh 1961A*
23.	A titkolódzó kis fiú és az ő kis kardja	Erdélyi 1848. III. k. 8. sz. 262–274.	3. Monda. A' titkolódzó kis fiúról és az ő kiskardjáról.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169; I. füzet, 3. sz. (16r–24v.)	[Máramaros-sziget]	Bartók Gábor	tündérmese	MNK 725A*
24.	A két testvér	Erdélyi 1848. III. k. 9. sz. 274–278.	?	?	?	?	tündérmese	MNK 1961G*+ AaTh 450+ MNK 1961B(1)*
25.	A diákok, meg a szegény ember	Erdélyi 1848. III. k. 10. sz. 278–286.	4 ^{ik} Monda. A' Diákok meg a' szegény ember.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169; I. füzet, 4. sz. (24v–29v.)	[Máramaros-sziget]	Bartók Gábor	tréfás mese/trufa	AaTh 1539+ AaTh 1535A
26.	A kívánságok	Erdélyi 1848. III. k. 11. sz. 286–288.	?	?	?	?	legenda-mese	MNK 2100F*+ MNK 750A1*
27.	A félelemkereső	Erdélyi 1848. III. k. 12. sz. 289–299.	1 ^{es} Monda. 1. A' Félelemkereső.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169./ II. f. 1. sz. (2r–10r.)	Ugocsa Megyéből	Bartók Gábor	tündérmese	AaTh 401A+ AaTh 326

№	A kiadott szöveg		A kézirat szöveg		A szöveg lokalizációja	A szöveg guíftója	A szöveg műfaja	A szöveg típus-száma
	címe	lelőhelye	címe	lelőhelye				
28.	A szegény ember és a király	Erdélyi 1848. III. k. 13. sz. 299–306.	II ^{dik} Monda A' szegény ember és a király.	MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169./ II. f. 2. sz. (10v–14r.)	Ugocsa megyei	Bartók Gábor	tündérmese	AaTh 563+ AaTh 569
29.	Mátyás király arany gyapjas báránya	Erdélyi 1848. III. k. 14. sz. 306–312.		?	[Abony tájékarul?]	[Császár Ferenc?]	novellamese	AaTh 889
30.	A csuda-béka	Erdélyi 1848. III. k. 15. sz. 312–314.		?	?	?	tündérmese	AaTh 440
31.	Nefélj Jancsi	Erdélyi 1848. III. k. 16. sz. 315–319.		?	?	?	tündérmese	AaTh 326A*
32.	Juhász Palkó	Erdélyi 1848. III. k. 17. sz. 319–324.		?	?	?	tündérmese	AaTh 301B
33.	Zsivány Gyuri	Erdélyi 1848. III. k. 18. sz. 325–328.		?	?	?	tréfás mese/trufa	MNK 2100C*+ MNK 1829C**+ AaTh 1525D+ AaTh 1525A
34.	Az ördög és a vörös sapka	Erdélyi 1848. III. k. 19. sz. 328–329.		?	?	?	tündérmese	AaTh 656*
35.	Az ördög és a zsidó	Erdélyi 1848. III. k. 20. sz. 329–332.		?	?	?	dramatikus töredék	Mot. S222.

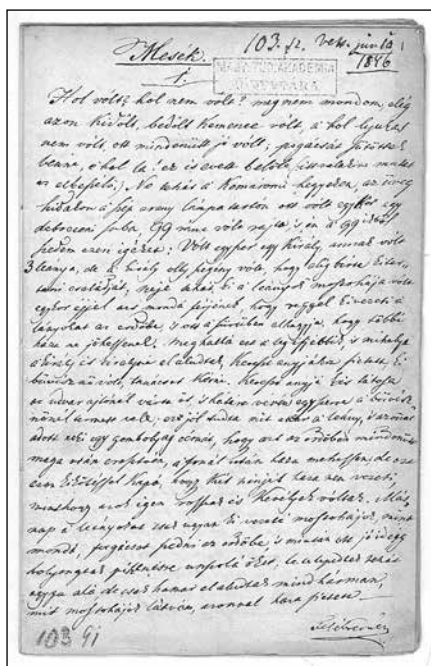
Basmele populare și culegătorii acestora în prima colecție de poezie populară maghiară

Prima colecție de poezie populară maghiară, intitulată *Népdalok és mondák* (Poezii și natarive populare) a apărut în trei volume între anii 1846 și 1848, redactor fiind János Erdélyi. La baza ei a stat o colecție de mai bine de 200 de manuscrise, care reprezintă o documentare inedită a tradiției orale, a manuscriselor și a lecturii populare maghiare din secolul al XIX-lea. Datorită caracterului eterogen (din punct de vedere regional, al genului etc.) și al volumului extraordinar (căci vorbim de o colecție de aproximativ 8000–10 000 de texte) nu s-a realizat încă o inventariere și interpretare completă a materialului, dar nici publicarea unei ediții critice. Basmele populare reprezintă doar un fragment minuscul din materialul editat și cel rămas în manuscris, dar nici în cazul acestora nu sunt definite problemele fundamentale. Autoarea studiului identifică sursele și culegătorii basmelor din această colecție vastă cu ajutorul unor surse de arhivă și publicații. Conform rezultatelor au apărut 33 de basme populare în cele trei volume (majoritatea basme fantastice, mai puțin basme nuvelistice sau umoristice). Pe lângă trei culegători, pe care îi putem identifica cu siguranță, și care au fost reprezentați tipici ai intelectualității bisericești sau laice din provincie, avem cunoștințe despre alți trei oameni, despre care bănuim că ar fi fost culegători de basme, și care proveneau din cadrul elitei literare a Pestei.

Folktales and Collectors of the First Published Collection of Hungarian Folk Poetry

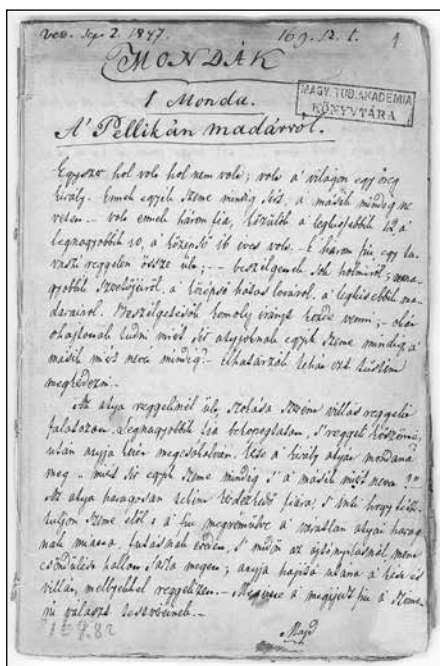
The first collection of Hungarian folk poetry entitled *Népdalok és mondák* ('Folk Songs and Folk Narratives') was edited by János Erdélyi and published in three volumes between 1846 and 1848. It was selected and edited from a collection of more than 200 manuscripts that had been sent to the editor from various regions of the country. This collection is a unique record of Hungarian oral tradition, manuscript literacy and popular literature of the first half of the 19th century. The (regional, generic etc.) heterogeneity of the corpus as well as the high number of texts (approximately 8000–10 000 items) have so far made it difficult to accomplish a comprehensive scrutiny and interpretation of the manuscript and published sources along with a critical edition of the texts. As a contribution to this long-awaited yet uncompleted academic project, the author in her paper identifies the sources and collectors of the published tales. Altogether 33 tales were published in *Népdalok és mondák* (mostly tales of magic, and to a lesser extent novella tales and humorous tales). The two major collectors of the published tales were a Roman Catholic priest and a Calvinist grammar school teacher from the countryside, who were, thus, typical mediators between the little and great tradition. Three further collectors were members of the literary elite of the capital, Pest in the 1840s.

Képek

1. kép.

Kürti Mihály mesegyűjteményének első oldala, MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/103.

2. kép.

Bartók Gábor mesefüzetének első oldala, MTA KIK Kt. Irod. 8-r. 206/169.